

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

عنوان:

ظرفیت الگودهی مدینه فاضله مهدوی در توسعه سیاسی
جمهوری اسلامی ایران

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین آقای دکتر غلامرضا بهروز لک

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین آقای دکتر نجف لکزایی

نگارش و پژوهش:

نرجس عبدیایی

1387

فهرست مطالب

مقدمه: طرح تحقیق

- 1- بیان مسأله 2
- 2- علت انتخاب موضوع، اهمیت 2
- 3- سابقه پژوهش 3
- 4- سؤال اصلی پژوهش 4
- 5- فرضیه پژوهش 4
- 6- مفاهیم و متغیرها 4
- 7- سؤال های فرعی پژوهش 5
- 8- پیش فرض های پژوهش 5
- 9- هدف پژوهش 5
- 10- روش پژوهش 6
- 11- روش گردآوری اطلاعات و داده ها 6
- 12- سازمان دهی پژوهش 6

فصل اول: کلیات و مفاهیم

مقدمه

گفتار اول: مفاهیم

- 10- الگو 10
- 12- ظرفیت 12
- 13- مدینه فاضله 13
- 15- مدینه فاضله مهدوی 15
- 17- توسعه 17
- 19- سیاست 19

گفتار دوم: تئوری های توسعه سیاسی

- 1- طبقه بندی نظریات توسعه 21
 - الف) نظریه های توسعه گرایی کلاسیک (1959-1960) 21
 - ب) نظریه های الگویی (1960) 22
 - ج) نظریه های بازگشت به تاریخ 22
 - د) نظریه های معطوف به عوامل درونی 23
 - ه) نظریه های معطوف به عوامل خارجی 23
 - و) نظریه های معطوف به عوامل داخلی و خارجی 23
 - 2- شاخصه های توسعه سیاسی 24
 - 3- نقد و بررسی تئوری های توسعه سیاسی 27
 - الف) مزایا 27
 - ب) نواقص 28
 - ج) اختصاصات الگوگیری در نظام اسلامی 29
- گفتار سوم: بررسی شاخصه های توسعه سیاسی در اسلام (دیدگاه آیت الله جوادی آملی)**
- 1- مفهوم توسعه، سیاست و توسعه سیاسی 32
 - توسعه 32
 - تفاوت توسعه در نظام اسلامی و سرمایه داری 33
 - سیاست 34
 - 2- توسعه سیاسی و ابعاد شخصیت مدیران توسعه 35
 - 3- ابعاد توسعه سیاسی در نظام اسلامی 38
 - الف) بررسی شاخصه های فرهنگی توسعه سیاسی 38
 - توسعه علوم تجربی 39
 - توسعه علوم عقلی 40
 - علم شهودی 40
 - هماهنگی علم و تزکیه و نقش آن در توسعه 41
 - ب) شاخصه های اقتصادی توسعه سیاسی 43

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

- 44..... نقش افراد در توسعه اقتصادی
- 45..... تفاوت توسعه اقتصادی در نظام اسلامی و غیر آن
- 46..... شاخصه مهم کارگزاران توسعه اقتصادی
- 47..... وظایف دولت در توسعه اقتصادی
- 49..... (ج) بررسی شاخصه های صنعتی در توسعه سیاسی
- 52..... (د) بررسی شاخصه های حقوقی توسعه سیاسی
- 54..... - زوایای توسعه حقوقی
- 55..... - مسأله صلح جهانی مقدمه توسعه حقوق بین الملل
- 57..... (ه) جایگاه رهبری و مردم در توسعه سیاسی
- 57..... 1- امامت و ولایت
- 57..... (الف) رهبری الهی در عصر ظهور معصوم
- 58..... (ب) رهبری الهی در عصر غیبت
- 60..... 2- مردم
- 65..... (و) اشاره ای به اهداف مدینه فاضله
- 68..... - جمع بندی و پیش درآمدی بر فصول آتی

فصل دوم: الگوی مدینه فاضله و مشروعیت سیاسی

مقدمه

گفتار اول: نظریه های مشروعیت

- 73..... - مفهوم مشروعیت
- 74..... (1) منشأ الهی
- 76..... (2) مشروعیت با منشأ سنت
- 76..... (3) مشروعیت کاریزما
- 77..... (4) مشروعیت به واسطه انتخاب مردم
- 78..... (5) مشروعیت به واسطه غلبه و زور
- 78..... (6) مشروعیت از طریق استخلاف
- 78..... (7) مشروعیت از طریق رأی اهل حل و عقد

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

- 79..... (8) مشروعیت از طریق نصب الهی
- 80..... - مشروعیت و مقبولیت

گفتار دوم: مشروعیت سیاسی در مدینه فاضله مهدوی

- 82..... 1- مشروعیت سیاسی
- 88..... 2- مشروعیت و مقبولیت در مدینه فاضله

فصل سوم: الگوی مدینه فاضله و مشارکت سیاسی

گفتار اول: دیدگاه های مشارکت سیاسی

- 94..... 1- چیستی مشارکت سیاسی
- 96..... 2- دیدگاه های مشارکت سیاسی
- 96..... الف) مشارکت سیاسی در محدوده قوانین اجتماعی
- 98..... - مشارکت و انتخاب
- 101..... ب) مشارکت سیاسی در محدوده قوانین الهی

گفتار دوم: مشارکت سیاسی در مدینه فاضله مهدوی

- 110..... 1- مدینه فاضله مهدوی، شهر قرآنی
- 111..... الف) مشارکت سیاسی و شورا
- 116..... ب) مشارکت سیاسی و بیعت
- 122..... 2- جلوه های دیگر از مشارکت سیاسی

فصل چهارم: الگوی مدینه فاضله، رقابت و نظارت سیاسی

گفتار اول: دیدگاه های رقابت سیاسی

- 126..... 1- چیستی رقابت سیاسی
- 131..... - پیش شرط های فکری و رفتاری رقابت سیاسی
- 133..... - نهادها و نیروهای سیاسی رقیب
- 134..... 2- احزاب و رقابت سیاسی
- 136..... - خاستگاه، ماهیت و اهداف احزاب
- 140..... - کارکردهای رقابتی احزاب
- 142..... - تفاوت دیدگاه ها در تأیید یا امتناع از احزاب

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

- 146..... - شگردهای تبلیغات سیاسی احزاب
- 148..... - انواع رقابت حزبی
- 148..... الف) احزاب در نظام های پلورالیستی
- 149..... ب) احزاب به معنای کفایی آن

گفتار دوم: رقابت سیاسی در مدینه فاضله مهدوی

- 150..... 1- رقابت قوای نفسانی و رحمانی، اساس رقابت سیاسی
- 153..... 2- انواع رقابت سیاسی در مدینه فاضله مهدوی

گفتار سوم: بحثی در نظارت سیاسی

- 161..... - چیستی نظارت سیاسی
- 163..... - اقسام نظارت سیاسی
- 164..... - حسبه و نظارت سیاسی
- 165..... - امر به معروف و نهی از منکر و نظارت سیاسی

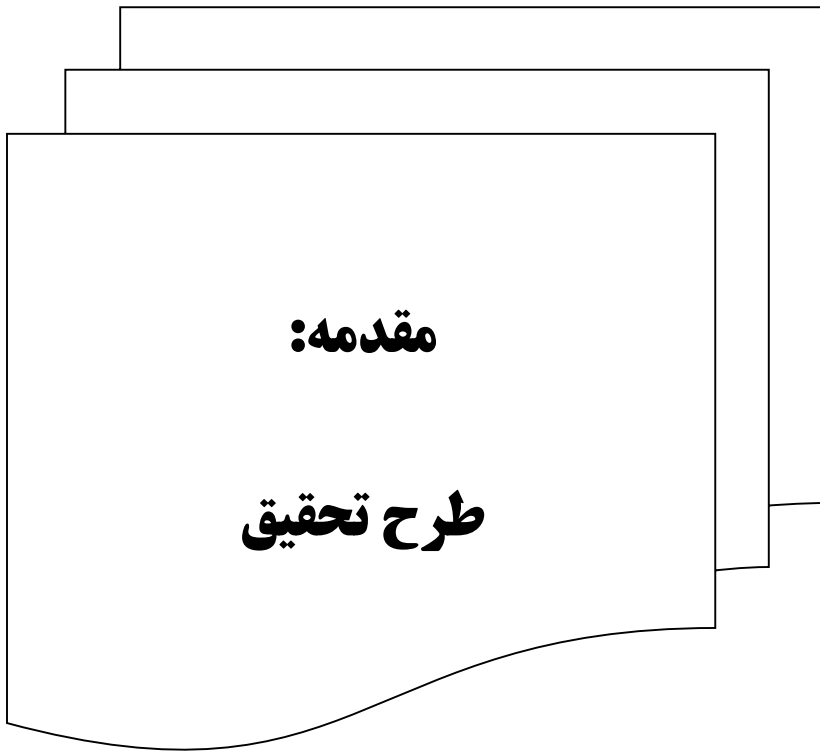
فصل پنجم: ظرفیت الگودهی مدینه فاضله مهدوی

مقدمه

- 170..... 1- جامعیت ابعاد توسعه یافتگی سیاسی و ظرفیت الگودهی
- 173..... 2- مشروعیت سیاسی و ظرفیت الگودهی
- 179..... 3- مشارکت سیاسی و ظرفیت الگودهی
- 186..... 4- رقابت و نظارت سیاسی و ظرفیت الگودهی

- 193..... نتیجه گیری
- 197..... فهرست منابع و مآخذ

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

مقدمه:

طرح تحقیق

1- بیان مسأله

از آن جا که جمهوری اسلامی ایران نظامی اسلامی است و بر مبنای اصول و محورهای اسلامی اداره و نظارت می شود در موارد متعددی از مسائل دقیق و حساس برای رشد و تعالی نظام، نیاز به الگویی برگرفته شده از اندیشه سیاسی - اجتماعی اسلام دارد. یکی از این فاکتورها توسعه سیاسی است که اگر به خوبی با الگوگیری از موازین اسلامی طراحی و اجرا شود نقش اساسی در پیشبرد اهداف نظام خواهد داشت. مدینه فاضله مهدوی حکومتی الهی و آرمان حقیقی انسان های آزادیخواه و طالب منجی برای رسیدن به حیات فردی و اجتماعی بر پایه رشد و تعالی است که می تواند به عنوان الگویی مهم در عرصه توسعه سیاسی و مباحث مربوط به آن در نظر گرفته شود و میزان و چگونگی الگودهی آن مورد بررسی قرار گیرد.

2- علت انتخاب موضوع، اهمیت

علاقه و اعتقاد بر بازدهی بالای کارهای تحقیقاتی در این راستا؛ کمبود و فقدان پژوهش هایی در راستای این موضوعات؛ نیاز امروز جوامع آزادی خواه و جمهوری اسلامی ایران به بررسی و ارائه دیدگاه های مکمل دیگری بر اساس تمایلات فطری انسان ها و آموزه های متعالی اسلام، نسبت به آن چه که تاکنون در مکاتب مختلف ارائه شده و نیز کارآمد و به روز کردن این آموزه های پویا از علل اصلی نگارش این رساله می باشد.

اهمیت آن در این است که در عصر غیبت، ما از جنبه های ولایی امام عصر (عج) در مسائل فردی و اجتماعی بهره خواهیم برد و چنین پژوهش هایی علاوه بر این که به تصمیم گیری های حکومتی در میان نظرات مختلف درباره توسعه سیاسی بر اساس تعالیم الهی جهت می دهد، چون از مدینه فاضله مهدوی الگوگیری می کند نزدیک به هدایت امام عصر (عج) در عصر غیبت خواهد بود و نیز آمادگی نظام و افراد اجتماع را برای تشکیل مدینه فاضله مهدوی بیشتر خواهد نمود.

3- سابقه پژوهش

در جستجوهای که صورت گرفت، با این عنوان تا به حال پژوهشی ملاحظه نشده است و از این لحاظ موضوع کاملاً بدیع و مورد نیاز است اما در این راستا می توان از پژوهش ها و منابعی به طور غیر مستقیم استفاده نمود.

- پژوهش هایی که می توان در آن مباحثی از توسعه سیاسی در اسلام را مورد بررسی قرار داد، مانند: ولایت فقیه و ولایت فقه و عدالت از عبدالله جوادی آملی.¹

- پژوهش هایی که در آن می توان مباحثی از توسعه سیاسی در مدینه فاضله مهدوی را مورد بررسی قرار داد که در آن مباحث حکومتی آن عصر مطرح شده است، مانند رساله ویژگی های حکومت حضرت مهدی (عج) - بررسی تطبیقی با مدینه فاضله فارابی²

1 . تهران: رجا، 1367

2 . رساله کارشناسی نگارنده، دانشگاه باقرالعلوم (ع)

- پژوهش های که می توان در آن مباحث مربوط به توسعه سیاسی و مسائل مربوط به آن در ایران را مورد بررسی قرار داد، همچون کتاب توسعه سیاسی از برتران بدیع^۳ و احزاب و گروه های سیاسی از دیدگاه امام خمینی (ره) تدوین سید محمد هاشمی قزوینی^۴.

- و نیز الگوی توسعه سیاسی در پرتو عدالت مهدوی، مقاله علمی دکتر بهروز لک و

4- سؤال اصلی پژوهش

ظرفیت الگودهی مدینه فاضله مهدوی برای توسعه یافتگی سیاسی جمهوری اسلامی ایران چگونه است؟

5- فرضیه پژوهش

مدینه فاضله مهدوی در التزام به ابعاد متعدد سیاست گذاری های توسعه مانند سیاست گذاری های فرهنگی، حقوقی، اقتصادی و صنعتی؛ و در تعیین و تبیین حدود و ثغور، اهداف و میزان اهمیت گزینه های توسعه سیاسی مانند مشروعیت، مشارکت، رقابت و نظارت سیاسی ظرفیت الگودهی برای جمهوری اسلامی را دارد.

6- مفاهیم و متغیرها

مفاهیم:

- توسعه سیاسی: با توجه به تعاریف متعدد مکاتب نقطه اشتراک: رسیدن به وضعیت مطلوب سیاسی است.
- مدینه فاضله مهدوی: در مجموع به معنای حکومتی مطلوب و ایده آل است که در آن حاکمیت، اجتماع، سیاست به بهترین نحو ممکن (کامل ترین و جامع ترین) ترسیم شده است.
- جمهوری اسلامی ایران: بعد از انقلاب اسلامی با تفاوت محوریت ولایت فقیه و حاکمیت دینی نسبت به دیگر حکومت ها، نظام حاکم در کشور ایران است.

3 . ترجمه احمد نقیب زاده، تهران: قومس، 1376

4 . تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، 1385

متغیر مستقل: ابعاد متعدد سیاست گذاری های توسعه مانند سیاست گذاری های فرهنگی، حقوقی، اقتصادی و

صنعتی؛ و در تعیین و تبیین حدود و ثغور، اهداف و میزان اهمیت گزینه های توسعه سیاسی مانند مشروعیت، مشارکت،

رقابت و نظارت سیاسی در مدینه فاضله مهدوی

متغیر وابسته: ظرفیت الگودهی برای توسعه سیاسی در جمهوری اسلامی

7- سؤال های فرعی پژوهش

1- به طور کلی در چه ابعادی می توان توسعه یافتگی سیاسی در مدینه فاضله مهدوی را بررسی نمود؟

2- چگونه می توان مصادیقی از توسعه یافتگی سیاسی را بر اساس الگوی مدینه فاضله مهدوی مورد بررسی

قرار دارد؟

3- ظرفیت الگودهی مدینه فاضله مهدوی در بررسی ابعاد کلی توسعه یافتگی سیاسی و برخی مصادیق آن،

برای جمهوری اسلامی ایران چگونه است؟

8- پیش فرض های پژوهش

- حکومت امام زمان (عج) مدینه فاضله یا حکومت مطلوب اسلامی است.

- در مدینه فاضله مهدوی توسعه سیاسی وجود خواهد داشت.

- از مدینه فاضله مهدوی می توان برای توسعه سیاسی جمهوری اسلامی ایران الگوگیری کرد.

9- هدف پژوهش

- رشد بنیه علمی مخاطبان در راستای مسائل کلیدی پیشرفت نظام در اسلام.

- تهیه الگو و چارچوب اسلامی برای توسعه سیاسی در جمهوری اسلامی ایران و مسائل مربوط به آن.

- با توجه به اهداف نظام و مسئولین که نزدیک شدن به حکومت مطلوب و نهایی اسلام (حکومت مهدوی) و آرمان های آن می باشد، آشنایی و برنامه ریزی در مسائل مهمی چون توسعه سیاسی، بر اساس همان حکومت مهدوی و در راستای نزدیکی به آن ضروری است.

10- روش پژوهش

روشی توصیفی - تحلیلی است.

11- روش گردآوری اطلاعات و داده ها

اطلاعات به شیوه کتابخانه ای گردآوری شده است.

12- سازمان دهی پژوهش

این پژوهش شامل بخش مقدماتی، پنج فصل و نتیجه گیری می باشد. در بخش مقدماتی مباحثی چون علت انتخاب موضوع، اهمیت، سؤال، فرضیه، مفاهیم و متغیرها و ... مطرح شده است. فصل اول این پژوهش کلیات و مفاهیم می باشد که در آن تئوری های توسعه سیاسی و برخی مسائل مربوط به این تئوری ها در سه گفتار با عناوین مفاهیم، تئوری های توسعه سیاسی، بررسی شاخصه های توسعه سیاسی در اسلام (دیدگاه آیت الله جوادی آملی) مورد بررسی قرار گرفته است. فصل دوم در دو گفتار به الگوی مدینه فاضله مهدوی و مشروعیت سیاسی می پردازد. گفتار اول به نظریه های مشروعیت سیاسی و گفتار دوم به مشروعیت سیاسی در مدینه فاضله مهدوی اختصاص دارد. فصل سوم الگوی مدینه فاضله مهدوی و مشارکت سیاسی را مورد بررسی قرار می دهد. گفتار اول آن، دیدگاه های مشارکت سیاسی و گفتار دوم آن مشارکت سیاسی در مدینه فاضله مهدوی است. در فصل چهارم الگوی مدینه فاضله مهدوی، رقابت و نظارت سیاسی در سه گفتار تحلیل می شود. گفتار اول دیدگاه های رقابت سیاسی، رقابت سیاسی در مدینه فاضله مهدوی، گفتار سوم بحثی در نظارت سیاسی می باشد و فصل پنجم این پژوهش به ظرفیت

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

الگودهی مدینه فاضله مهدوی در توسعه سیاسی جمهوری اسلامی ایران اختصاص دارد. در نهایت این رساله با نتیجه گیری به اتمام می رسد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

مقدمه

نظام جمهوری اسلامی ایران برخلاف نظام های دیگر با اندیشه حکومت اسلامی در عصر غیبت به محوریت ولایت فقیه شناخته می شود. لذا در الگوگیری مسایل مختلف حکومتی از جمله توسعه سیاسی نیاز به رجوع به آموزه ها و مبانی دینی برای تشخیص حدود و ثغور و ضابطه مند کردن امر توسعه دارد. در این راستا اندیشه های قرآنی آیت الله جوادی آملی حول محور مباحث توسعه سیاسی بررسی می شود.

قبل از آن نیاز به آشنایی با مفاهیم کاربردی در این پژوهش داریم. آشنایی اجمالی با دیگر تئوری های توسعه سیاسی نیز کمک می کند تا ضمن تحلیل و بررسی آرای دیگران با مقایسه و بررسی نقاط مشترک و متفاوت این دیدگاه ها و دیدگاه اسلامی آیت الله جوادی آملی، راه برای ترسیم و تبیین تئوری های جامع تری از توسعه سیاسی باز شود. تئوری هایی که نه تعارض با دین داشته باشند و نه با عقلانیت و تجربه و نظریات بشری که آن هم برخواسته از منشأ روحانی و بعد فطری انسان است.

گفتار اول: مفاهیم

- الگو

الگو که واژه قرآنی «اسوه» معنایی نزدیک به آن دارد در لاتین دو کلمه «pattern» و یا «Model» برای آن به کار می‌رود. در تعریفی از الگو «pattern» چنین آمده است: «طرح و نمونه‌ای از شکل یا اشیاء، یا موردی از رفتار و اخلاق می‌باشد که با آن می‌توان ساخت بدنی، رفتاری و ساخت واژه‌ها را مشخص کرد.»⁵ در تبیینی دیگر الگو به عنوان: 1- مدل یا نمونه 2- شکل دهی یا گروه‌بندی اجزاء و یا عناصر به صورت ساختاری و پیوسته ذکر شده است. در مفهوم دوم، اجزاء هر چند از هم قابل تفکیک هستند اما مجموعاً کل به هم پیوسته و منسجم مورد تأکیدی را به وجود می‌آورند که به عنوان طرح و نمونه تلقی می‌شود.

گاه این واژه به عنوان «معیار و نمونه ایده آل که ارزش تقلید کردن دارد»⁶ هم مطرح می‌شود. در جامعه‌شناسی نیز الگو یا مدل به «طریقه‌ای تجربیدی برای نمایاندن روابط و پیوندهای متقابل میان پدیده‌های اجتماعی»⁷ معرفی می‌شود. مدل‌های اجتماعی «با ساده‌سازی عناصر و مؤلفه‌های دخیل و فروگاشی روابط و مناسبات به روابط اصلی و اثرگذارتر پژوهشگر اجتماعی را در یافتن عوامل و ریشه‌های اصلی پدیده مدد می‌رساند.»⁸

5 . محمد تقی سبحانی، *الگوی جامع شخصیت زن مسلمان*، قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، 1382، صص 82- 79

6 . همان.

7 . همان.

8 . همان، ص 84

در این تعریف، مدل سازی از پدیده ها یا موضوعات اجتماعی، جهان اجتماعی بالفعل را به طور کامل معرفی نمی کند، اما به ما مؤلفه و ابزاری می دهد که درک مکانیسم های اصلی مؤثر را آسان تر کند.

با توجه به تعاریف ذکر شده از الگو شاخصه هایی را می توان برای آن ذکر کرد.⁹

1- الگو مصداق و نمونه عینی از اصول و ارزش ها می باشد. آنچه از منابع و حیانی از نظام اسلامی بیان شده است اصول، معارف و ارزش های ثابت و جاودانی است و آن ها به خودی خود به شرایط خاص اجتماعی «عصر کنونی» یا مناسبات تاریخی ارتباط ندارند بلکه الگو نشان دهنده این نکته است که آن ارزش های ثابت در هر دوره تاریخی و اجتماعی بر کدامین رفتار، روحیات و یا قوانین قابل تطبیق است.

2- الگو نه تنها به مصداق یا تعیین خارجی نظام شخصیت گفته می شود، بلکه به «بهترین مصداق و نمونه عینی» اطلاق می گردد. به این ترتیب الگو در عین حال که ناظر به عینیت بیرونی است، همواره با واقعیت های جاری و بالفعل فاصله داشته و به عنوان «الگوی مطلوب» و سرمشق برنامه ریزی برای تغییر «وضع موجود» است.

3- الگو گذشته از نقشی که در تعیین وضعیت مطلوب و جهت گیری حرکت دارد، در تحلیل شرایط موجود نیز به کار می آید.

4- الگو نیز همچون نظام یک سیستم است که ویژگی های عمومی سیستم را دارا می باشد، از این رو ساختار الگو اصولاً یک ساختار سیستمی است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

5- واژه اسوه در قرآن (به مفهوم مقتدا یا در پی رفتن^{۱۰}: در جایی پیامبر (ص) را به عنوان اسوه حسنه

دانسته و در جایی حضرت ابراهیم و همراهان ایشان را اسوه حسنه معرفی می نماید.^{۱۱}

ارتباط اسوه با تربیت ربوبی که در سلسله هستی از خداوند آغاز می شود و تا انسان های عادی ادامه می

یابد و نیز پیوند الگو پذیری با تولی به معنای سرپرستی روحی، ذهنی و رفتاری انسان در بعد فردی و اجتماعی

و نقش «ائمه نار و ائمه نور» در تحولات فردی، اجتماعی و خروج از ظلمات به نور یا بالعکس^{۱۲} در درک

مفهوم الگو و الگوگیری قابل توجه است.

در نتیجه مفهوم مد نظر ما از «الگو» در این پژوهش عبارت است از: بهترین نمونه ای که عینی نیست اما

شاخصه های آن قابل تحقق و ترسیم برای توسعه سیاسی در نظام اسلامی می باشد.

- ظرفیت

الگو هر چقدر هم کمال یافته باشد وقتی که نام الگو گرفت نقش ظرفیت های اجتماعی و تاریخی را

در پی دارد. ظرفیت ها همان شرایط عینی و مجموعه ای از پدیده ها، مناسبات، محصولات و هنجارهای حاکم

بر جامعه و محیط - در عصری که الگوگیری صورت می گیرد می باشد.

این که یک جامعه تا چه میزان امکانات و توانایی طبیعی یا اجتماعی برای الگوگیری مطلوب دارد در

این مفهوم جای می گیرد. مثلا تا چه میزان به پیشرفت فن آوری رسیده است و همچنین از لحاظ رشد فکری

- اجتماعی یا نوع مکتب حاکم بر نظام در حال حاضر چگونه است، این ها در تعیین ظرفیت الگوگیری نقش

10 . همان.

11 . احزاب/ 21؛ ممتحنه/ 4 و 6؛ درباره اسوه بودن اهل بیت رك: سید رضی، نهج البلاغه /امام علی(ع)، ترجمه محمد دشتی، چ سوم، قم:

فرایض، 1385، صص 215-211 (خطبه 160)

12 . بقره/ 257

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

دارند. در نتیجه منظور از ظرفیت این است که نظام اسلامی ما، در حوزه های طبیعی و عینی و نیز در حوزه های اجتماعی و توانایی های قابل تغییر و رشد تا چه میزان ظرفیت الگوگیری از آن الگوی مطلوب را دارد.

– مدینه فاضله

Utopia واژه ای است مرکب از OU (او) یونانی به معنای «نفی» و کلمه TOPOS (توپوس) به معنای «مکان» می باشد و از لحاظ لغوی به معنای «لامکان» است. اما غالباً به معنای جزیره خیالی توصیف شده که در آن سیاست و قانون و همه چیز در کمال خوبی اجرا می گردد که نام کتاب توماس مور نیز از معادل انگلیسی آن گرفته شده است (1516م).

معانی دیگر این واژه عبارتند از: دولت یا کشور کامل و ایده آل، کشور خیالی، کتابی که درباره کشور مرفه الحال بحث می کند.^{۱۳}

در طول تاریخ انسان به دنبال تأمین جامعه ای مطلوب بوده که خبری از ظلم و تبعیض و جنگ و ستیز و جهل و فقر و مرض در آن نباشد. این امید بشری برخی را وادار به طراحی اشکالی از چنین جامعه آرمانی نمود که به ذکر مختصر برخی از این مدینه های فاضله و شاخصه های آن می پردازیم:

1) مدینه افلاطونی: افلاطون در مدینه فاضله ای که ترسیم نموده فقط فلاسفه حقیقی را شایسته زمامداری امور سیاسی می داند. کمال مطلوب از نظر فردی در عدل و از نظر اجتماعی در حکومت آن ها است. عده ای باید برای دفاع از شهر و نیز هجوم به همسایگان تربیت شوند. مالکیت خصوصی را نیز برای زمامداران و نظامیان مضر می داند، چرا که ایجاد تعلق خاطر مانع خدمت آن ها به کشور است. به نظر او آنان

13 . عباس آریانیپور، فرهنگ کامل انگلیسی به فارسی، ج 5، تهران: امیر کبیر، 1369 (واژه یوتوپیا)

که لیاقت حکومت دارند خداوند در نهادشان طلا سرشته و در نهاد نگهبانان نقره و در نهاد برزگران و سایر شغل ها، آهن و برنج ...^{۱۴}

2) مدینه فاضله اگوستین: او در قرن چهارم در کتاب شهر خدا، صلح و عدالت خواهی را دو ویژگی مدینه فاضله می داند، شهر خدا در آسمان ها است و شهرهای زمینی هر قدر بتوانند به این دو آرمان نزدیک تر شوند قابل احترام ترند.^{۱۵}

3) مدینه فاضله توماس مور (قرن 16 در کتاب یوتوپیا): لغو مالکیت خصوصی و پول از شاخصه های مدینه فاضله اوست. مردم از قمارهای فاسد کننده احمقانه بی خبرند، از جمله بازی های آنان نبرد میان رذیلت و فضیلت است. میخانه و روسپی گری در کار نیست، امکانی برای فساد و جایی برای پنهان شدن و دیدارهای پنهانی نیست و همه چشم در چشم هم زندگی می کنند...^{۱۶}

4) مدینه فاضله فارابی (فیلسوف مسلمان قرن چهارم): مدینه فاضله او یک جامعه جهانی متشکل از کلیه اقوام و امت ها می باشد. رئیس اول آن پیامبر (ص) است که متصل به عقل فعال است و پس از او رئیس مماثل و در غیاب او رئیس فقاقت عهده دار امور زمامداری جامعه فاضله است. مقصد مدینه فارابی سعادت و خیر مطلق است و ریشه در فطرت مشترک همه انسان ها دارد...^{۱۷}

5) از نظر آیت الله مصباح یزدی مدینه فاضله دارای ویژگی هایی است که عبارتند از: «1- ارتباط فرد با خدای متعال 2- ارتباط فرد با فرد [خودش امانت الهی است] 3- ارتباط فرد با طبیعت [در این قبال دو موضع

14 . رك: افلاطون، جمهور، فواد روحاني، تهران: بنگاه ترجمه و نشر كتاب، 1360

15 . مايكل ب، فاستر، خداوندان اندیشه سياسي، ج 1، ترجمه جواد شيخ الاسلامي، تهران: انتشارات علمي و فرهنگي، 1373، صص 399-

16 . رك: توماس مور، آرمانشهر (توپیا)، ترجمه داریوش آشوری و نادر افشاری، تهران: خوارزمی، 1373

17 . رك: ابونصر محمد فارابی، سیاست مدینه، جعفر سجادی، تهران: انجمن فلسفه ایران، 1358؛ آراء اهل مدینه فاضله، از همین مؤلف.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

دارد: الف) امانتدار خدای متعال است ب) خلیفه خدا است [4- ارتباط فرد با دیگر انسان ها بر اساس دو اصل عدالت و احسان، در ارتباط با نهاد خانواده - نهاد اقتصاد - نهاد سیاست و حکومت - نهاد حقوق و نهاد آموزش و پرورش]^{۱۸}

ویل دورانت در «لذات فلسفه»، اتین کابه در «سفر به ایکاری»، ارسطو در «سیاست»، خواجه نصیر طوسی در «اخلاق الملوک»، کامپلانلا در «شهر خورشید»، بیکن در «ارغنون جدید و آتلانتیس نو» و فلاسفه دیگری چون کانت، هگل، راسل از افرادی هستند که تلاش نمودند شاخصه هایی را برای مدینه فاضله مطلوب بشریت ترسیم نمایند.

- مدینه فاضله مهدوی

در دین اسلام و منابع وحیانی نیز برای تعیین جامعه و حکومت مطلوب و فاضله، مباحث متعددی یافت می شود اما مدینه فاضله مهدوی به معنای لامکان یوتوپیا نمی باشد و تنها آرمان شهری است که قسمت اصلی آن یعنی رهبری تحقق پیدا کرده و در زمان معین به طور کامل ایجاد می شود. مدینه النبی از مدینه های فاضله اسلامی است که جهان عرب را از لحاظ فرهنگی، فکری، عقیدتی، رفتار و منش و آداب و قوانین اجتماعی دچار تغییر و تحولات اساسی و متعالی نمود.

ائمه اطهار (س) نیز هر کدام با تلاش برای احیای سنت نبوی (ص) و حاکمیت ارزش های متعالی قرآن، به دنبال نزدیکی تحقق مدینه فاضله اسلامی و حکومت صالحان بر زمین بودند، چنان که خداوند متعال در قرآن می فرماید: «خداوند به مؤمنان صالح از میان شما وعده داده که آنان را قطعا خلیفه روی زمین خواهد کرد، همان گونه که پیشینیان را خلافت بخشید و دین و آیینی را که برای آن ها پسندیده، پابرجا و ریشه دار

18 . محمد تقی مصباح یزدی، جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن، تهران: نشر بین الملل سازمان تبلیغات اسلامی، 1378، ص 411

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

خواهد ساخت و خوف و ترس آن ها را به امنیت و آرامش مبدل می کند، آن چنان که تنها مرا می پرستند و چیزی را برای من شریک نخواهند ساخت و کسانی که بعد از آن کافر شوند فاسقند.^{۱۹}»

علامه طباطبائی (ره) در ذیل این آیه آورده اند: «این جامعه طیب و طاهر با صفاتی که از فضیلت ها و قداست دارد، هرگز تاکنون در دنیا منعقد نشده و دنیا از روزی که پیامبر (ص) مبعوث به رسالت گشته، تاکنون چنین جامعه ای به خود ندیده است. لاجرم اگر مصداقی پیدا کند، در روزگار مهدی (عج) خواهد بود، چون اخبار متواتری که از پیامبر (ص) و ائمه (ع) در خصوصیات آنجناب وارد شده از انعقاد چنین جامعه ای خبر می دهد.^{۲۰}»

احادیث معتبر و موثقی شاخصه های اصلی مدینه فاضله مهدوی ریشه گرفته از قرآن و سنت اسلام ناب محمدی را بیان می کند که می تواند الگویی مطلوب برای جامعه و نظام اسلامی باشد. اخباری که می گویند: «دولت او آخرین و بهترین دولت ها است؛ پس از همه حکومت ها می آید؛ هیچ خاندانی نمی ماند که حکومتی برای آن مقدر شده باشد مگر آن که پیش از او به حکمرانی می رسد تا پس از دیدن حکمرانی حضرتش بگوید اگر ما هم به قدرت می رسیدیم به همین روش عمل می کردیم و این است معنای کلام الهی که فرمود: عاقبت از آن پرهیزکاران است.^{۲۱}»

- توسعه

19 . نور / 55

20 . محمد حسین طباطبائی، تفسیر المیزان، ترجمه محمد باقر موسوی، ج 15، قم، دفتر انتشارات اسلامی، بی تا، ص 215

21 . محمد حسن مکارم، مدینه فاضله در متون اسلامی، دفتر تبلیغات اسلامی، 1377، ص 245

توسعه واژه ای است که کاربران آن از زوایای مختلف، مفاهیم متنوعی را از آن برداشت و نشر داده اند که به مواردی از کاربرد مفهوم توسعه اشاره می کنیم:

1- توسعه به مفهوم پیشرفت تاریخی: که فرایندهای ناشی از اقدامات بشری شامل بهره برداری از فرایندهای علمی و عقلانی، آزاد شدن توانایی های تجاری مردم از محدودیت های دولتی، فرایندهای فنی و برنامه ریزی های اقتصادی می شود و گاهی به عنوان فرایندهای ناشی از تحولات مترقی در روابط سیاسی و ساختار اجتماعی جوامع بشری معرفی می شد.

2- توسعه به مفهوم بهره برداری از منابع طبیعی: که در نظر استعمارگران و در راستای منافع مورد نظرشان در مستعمرات مطرح می شد.

3- توسعه به مفهوم پیشرفت برنامه ریزی شده اقتصادی، اجتماعی، سیاسی.

4- توسعه به مفهوم وضعیت: ^{۲۲} گاهی از توسعه به معنای یک وضعیت نظیر سن بلوغ یا پیری یاد شده است. در اینجا توسعه مرحله یا سطحی از تحقق رشد اقتصادی - اجتماعی و یا احتمالاً سیاسی است که برخی جوامع به دست آورده اند و برخی دیگر بی نصیب مانده اند به این معنا که برخی جوامع در سیر توسعه به مرحله پایانی که از آن به عنوان یک وضعیت یاد می شود رسیده اند.

5- توسعه به مفهوم یک فرایند: ^{۲۳} توسعه یک ویژگی همیشه متغیر و رو به رشد در جامعه محسوب می شود. گاهی نیز به عنوان فرایندی در نظر گرفته می شود که شامل ارتقاء و نهادینه سازی ظرفیت ها به منظور تعدیل مداوم، تطبیق و تغییر می باشد که همه کشورها برای حفظ و گسترش منافع و دستاوردهای خود در جهان رقابت آمیز، مجبورند آن ها را در دستور کار خود قرار دهند.

22. development as a condition

23. Development as a process

6- توسعه به عنوان رشد اقتصادی، حداقل از زمان آدام اسمیت بود که توسعه را دستیابی به رشد اقتصادی از طریق افزایش ثروت ملی معرفی شد.

7- توسعه به عنوان تغییر ساختاری: در اینجا تغییر ساختاری عبارت است از تغییر در ساختار اقتصادی و در نتیجه تغییر در خروجی آن و به عبارت دیگر تغییر در اقتصاد بر پایه کشاورزی به اقتصاد صنعتی شدن و به طور خلاصه صنعتی شدن.

8- توسعه به عنوان مدرنیزاسیون: در مرکز ایده مدرنیزاسیون این فرض اساسی قرار دارد که ساختارها و فرایندهای جوامع انسانی، از اشکال ساده سنتی به ساختارهای پیچیده مدرن توسعه پیدا کند، جوامع مدرن یا در حال مدرن شدن از ابعاد اقتصادی، اجتماعی و در نهایت در فرایندهای ساختارهای سیاسی با هم تلاقی نموده اند. مدرنیزاسیون نوعی تغییر ساختار نظامند است که دارای ویژگی هایی است چون: یک نظام اقتصادی صنعتی یا فراصنعتی منشأ رفاه مادی مستمر مردم، یک ساختار اجتماعی مبتنی بر فردگرایی و برابری، یک سیستم سیاسی دموکراتیک از نوع نمایندگی و یا حداقل سیستمی که در آن تصمیم سازان از طریق انتخابات مشخص می شوند، یک فرهنگ سیاسی سکولار با ویژگی هایی مثل بهره گیری از روش های عقلانی در تصمیم سازی، احترام به حقوق بشر و تضمین آزادی افراد در قانون و یک نگاه جهانی که در آن نقش منطق و کاربرد اصول علمی رایج است.

9- مارکسیسم و توسعه به مفهوم افزایش نیروهای تولید: برداشت کلاسیک مارکسیستی از توسعه، ترکیبی است از برداشت های توسعه به عنوان رشد اقتصادی، تغییر ساختاری و پیشرفت به سوی یک وضعیت پایانی که اصطلاحاً به آن کمونیسم گفته می شود.^{۲۴}

24. آدین لفت ویک، سیاست و توسعه در جهان اسلام، ترجمه علیرضا خسروی و مهدی میرمحمدی، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و

تحقیقات، ابرار معاصر، 1384، صص 63-39

آنچه ذکر شد تعاریف مکاتب و دیدگاه های خاص نسبت به توسعه و شاخصه آن بود، مقصود ما از توسعه رسیدن به وضعیت خاص چون مدرنیته یا کمونیسم یا تغییر ساختار اساسی نظام اسلامی نیست، بلکه توسعه را به مفهوم پیشرفت و رشد برنامه ریزی شده و متعالی، با توجه به الگوی مدینه فاضله که در واقع وضعیت نهایی و مطلوب توسعه اسلامی می باشد، در نظر می گیریم.

- سیاست

در لغت، صفت سیاسی به معنای ارتباط داشتن با شهر^{۲۵} می باشد و در یونان قدیم شهر یا سیتة، مجموعه ای از انسان ها است که دارای حقوق مساوی بوده و کم و بیش به طور مستقیم در اداره کردن منافع مشترکشان سهیم می باشند. در دنیای کنونی دولت تقریباً معادل همان سیتة یونانی است که با عنوان «کاربرد قدرت به اشکال مختلف در ابعاد گوناگون جامعه بشری^{۲۶}» نیز آن را معنی کرده اند.

در مفهوم عام، به معنای هرگونه راهبرد، روش و مشی برای اداره یا بهکرد هر امری از امور چه شخصی و اجتماعی چنان که به عنوان سیاست اقتصادی، سیاست مالی، سیاست آموزشی و ... یاد می شود.

اما در معنای خاص هر امری که مربوط به حکومت و مدیریت و تعیین شکل و مقاصد و چگونگی فعالیت دولت می باشد از مقوله «امور سیاسی» است. بنابراین هر گاه از سیاست به معنای خاص سخن می گوئیم همواره با دولت یعنی سازمان قدرت در جامعه که نگهبان نظم موجود یا پیش برنده آن است سخن می گوئیم.^{۲۷}

25.cite

26 . غلامرضا بابائی، فرهنگ علوم سیاسی، ج 1، تهران: نشر ویش، 1369، ص 394

27 . داریوش آشوری، دانشنامه سیاسی، تهران: سپهرودی، 1366، صص 212 و 213

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

خواجه نصیر طوسی در اخلاق ناصری سیاست فاضله را این گونه مطرح می کند: «یکی از اقسام سیاست ملک، سیاست فاضله است که آن را امامت خوانند و غرض از آن تکمیل خلق بود و لازمه اش نیل به سعادت است.»^{۲۸}

مفهوم مد نظر این پژوهش از سیاست در راستای مفاهیم ذکر شده و با توجه به هدف و مقصد اصلی سیاست گذاری در نظام اسلامی عبارت است از: «تلاش انسان ها برای تحقق قانون الهی در زمین به رهبری انبیا، اوصیاء و اولیاء جهت رسیدن به سعادت نهایی.»^{۲۹}

در نتیجه مفهوم مد نظر این پژوهش از «توسعه سیاسی» را عبارت است از: تلاش انسان ها برای پیشرفت و رشد برنامه ریزی شده و متعالی به تحقق پیوستن قانون الهی در ابعاد مختلف آن در زمین به رهبری انبیا، اوصیاء و اولیاء (سیاستمداران الهی) به جهت رسیدن به سعادت نهایی.

28 . غلامرضا بابایی، پیشین، ص 8

29 . نجف لکزائی، مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام خمینی، قم: بوستان کتاب، 1386، ص 47. همچنین در زیارت جامعه کبیره از ائمه اطهار

(س) به عنوان الساسة العباد یاد شده است و ...

گفتار دوم: تئوری های توسعه سیاسی

آنچه از مفهوم و شاخصه های توسعه سیاسی در محافل علمی و کتب سیاسی مشهور است، توسعه سیاسی از دیدگاه اندیشمندان غربی و یا نظریه پردازان سوسیال دموکرات می باشد. با توجه به شاخصه مادی و دنیوی بودن فرهنگ توسعه در این گونه مکاتب لازم است که توصیف مختصری از این دیدگاه ها در باب توسعه سیاسی، مبانی و شاخصه های آن صورت پذیرد تا بتوان نقاط اشتراک و اختلاف را در این مبحث آسان تر جستجو نمود.

1- طبقه بندی نظریات توسعه

برتران بدیع در کتاب خود طبقه بندی از نظریات توسعه ارائه داده است که بدان اشاره می شود؛

الف) نظریه های توسعه گرایی کلاسیک (1959-1960)

- 1- نظریه های کمیت گرایی توسعه: ویژگی مشخص آن ها توسل به فنون کمی است که عبارتند از نظریه های رفتار گرایی در مورد دموکراسی، نظریه بسیج دانیل لرنر و نظریه بسیج کارل دویچ.
- 2- نظر توسعه گرایی شیلز: او در اینجا نوسازی را به عنوان محصول دگرگونی های اجتماعی، اقتصادی محسوب نمی کند، بلکه خود نوسازی را موضوع تحلیل قرار می دهد.
- 3- نظریه های کارگردگرایی: آلموند و جیمز که در آن شکل جامعه یا نظام سیاسی را به مثابه مجموعه ای از عناصر به هم وابسته در نظر می گیرند، هر یک از عناصر به گونه ای خاص در کار سازماندهی و کارکرد همان مجموعه ای که خود نیز جزیی از آن به شمار می رود مشارکت دارد. تحلیل کارکردی به

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

دنبال تشخیص این مشارکت ها (یا کارکردها) و پاسخ هایی است که این کارکردها برای نیاز ویژه حفظ مجموعه مورد نظر به ارمغان می آورد.

اقسام این نوع طبقه بندی: کارکردگرایی و توسعه از نظر آلموند، توسعه بر اساس کارکردهای نظام سیاسی، کارکردگرایی به لحاظ فرهنگ سیاسی، انواع نظام های سیاسی بر اساس کارکردهای آن قابل بررسی در این دیدگاه می باشد.

4- نظریه های بحران در توسعه سیاسی که به تحلیل و بررسی نقش بحران ها می پردازد. (لوسین پای، ارگانسکی)

ب) نظریه های الگویی (1960)

در این نظریه ها الگوهای توسعه ای ارائه شد که عبارتند از: نهادگرایی ساموئل هانتینگتون، کارکردگرایی دیوید اپتر، نظریه های مرکز - پیرامون.

ج) نظریه های بازگشت به تاریخ

به دلیل حالت منحصر به فرد بودن و تأثیر دوره زمانی بر توسعه سیاسی برخی این طبقه بندی را پسندیدند که عبارت است از:

1- توسعه نظام های سیاسی اروپایی که به صورت مختلف توسعه سیاسی در اروپا می پردازد. اشکالی چون دولت - ملت، نزاع های سیاسی و نظام های حزبی و

2- توسعه نظام های سیاسی جهان سوم: که با توجه به بررسی ویژگی های تاریخی جهان سوم این مبحث تحلیل می شود.³⁰

30 . برتران بدیع، توسعه سیاسی، ترجمه احمد نقیب زاده، تهران: قومس، 1376، از ص 27 تا پایان کتاب.

نوع دیگری از طبقه بندی تئوری های توسعه وجود دارد که عبارت است از:

د) نظریه های معطوف به عوامل درونی

تئوری هایی که در بررسی مسایل عقب ماندگی و توسعه به عوامل درونی و داخلی توجه دارند، مثل: تئوری دوگانگی اقتصادی و اجتماعی (سینگر)، تئوری مراحل رشد (رستو)، تئوری ماکس وبر و نظریه محتوای باطنی انسان (صدر).

ه) نظریه های معطوف به عوامل خارجی

تئوری هایی که علت را در عوامل خروجی می داند، مثل: تئوری امپریالیسم به مثابه آخرین مرحله سرمایه داری (لنین) تئوری امپریالیسم (کائوتسکی) تئوری انباشت سرمایه (رزالوکزمبورگ)

و) نظریه های معطوف به عوامل داخلی و خارجی

تئوری هایی که به علل داخلی و خارجی به خصوص علل خارجی تأکید دارند، مثل: تئوری مبادله نابرابری (امانوئل والرستین) و تئوری ساختار امپریالیسم (گالتونگ).

تئوری هایی که سهم بیشتری را به علل داخلی می دهند، مثل: توسعه نابرابر (سمیر امین) و انسجام درونی (سریع القلم).^{۳۱}

طبقه بندی دیگری هم ارائه شده: 1- نظریه هایی که در آن ها به اراده انسانی به عنوان عامل کلیدی توجه شده است. 2- تئوری هایی که قایل به نوعی جبرگرایی بوده، با طرح مسائلی چون شرایط جغرافیایی، استعمار، نژاد و قضا و قدر.^{۳۲}

2- شاخصه های توسعه سیاسی

31 . نجف لك زایبی، سیره پیامبر در گذار از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی، ج 2، قم: بوستان کتاب، 1386، صص 201 و 202

32 . همان، ص 203

در این بخش با گذر به برخی نظریات توسعه سیاسی شاخصه های توسعه سیاسی را از دیدگاه آنان طرح می کنیم؛

1- ساموئل هانتینگتن: یک نظام سیاسی هر اندازه از سادگی به پیچیدگی، از وابستگی به استقلال، از انعطاف ناپذیری به انعطاف پذیری و از پراکندگی به یگانگی گرایش پیدا کند به همان نسبت توسعه سیاسی اش بیشتر است.

2- لوسین پای: وی در مجموع افزایش ظرفیت نظام را در پاسخ گویی نیازها، خواسته های مردم، تنوع ساختاری، تخصصی شدن ساختارها می داند که برای تحقق توسعه مطلوب یک نظام سیاسی باید از یک سلسله بحران هایی به صورت موفقیت آمیز عبور کند؛

الف) بحران هویت: به فرهنگ نخبگان و توده مردم به صورت احساسات ملی در سرزمین خودش ارتباط می یابد که رفته رفته تعارض میان وفاداری ها و تعهدات ملی را تشدید کرده مشکلاتی را برای وحدت و یکپارچگی به وجود می آورد.

ب) بحران مشروعیت: بر اثر اختلاف موجود بر سر رهبری و منبع اقتدار بروز می کند و مثلاً گروه حاکم مجبور به رقابت با گروه های دیگر می شود. در این روند اقتدار یک گروه رهبری از طرف توده مردم مردود شناخته می شود.

ج) بحران مشارکت: با یک سلسله تعارضات همراه است که در این روند گروه نخبگان حاکم تقاضاها شناخته می شود.

د) بحران نفوذ: به صورت فشارهای تحمیلی بر گروه نخبگان حاکم بر سازگاری نهادی و ایجاد ابداعات و نوآوری ها تجلی می یابد.

ها) بحران توزیع: در چهارچوب مسائل ایدئولوژیک، منابع فیزیکی و انسانی بروز می کند.

3- آلموند: آلموند و پاول از لحاظ رفتاری؛ مصلحت گرایی؛ ارجح بودن فعالیت های دسته جمعی بر فرد گرایی؛ میزان همبستگی و میثاق با نظام سیاسی و روابط سیاسی بر مبنای اعتماد متقابل را به عنوان معیار هایی برای توسعه سیاسی تلقی می کنند و از نظر ساختاری بر تنوع ساختاری، فرهنگ دنیوی و سطح بالای استقلال نظام های فرعی تأکید می ورزند.

آلموند و سیدنی وربا: در بررسی های خود در مورد پنج کشور انگلستان، آمریکا، آلمان، ایتالیا، مکزیک بدین نتیجه می رسند که علت عدم توسعه سیاسی در کشورهای جهان سوم مربوط به مسائل روانی، تاریخی و فرهنگی است. در این راستا فرهنگ سیاسی از یک سلسله ایستارها، اعتقادات و عناصری تشکیل شده است که به نظام سیاسی معنا می دهد و رفتارهای سیاسی خاص را سبب می شود. آن ها طبق ضوابط مذکور به سه نوع فرهنگ سیاسی برخورد می کنند: فرهنگ های محدود و تبعی و مشارکتی. در فرهنگ محدود فرد به ندرت خود را در امور سیاسی مرتبط ساخته و از وجود آن بی خبر است. در این فرهنگ افراد دارای رابطه انفعالی و مطیع گونه هستند. در فرهنگ مشارکتی افراد به صورت مثبت نسبت به بسیاری از جنبه های نظام سیاسی، احزاب سیاسی، شرکت در انتخابات و رأی دادن جهت داده می شوند. همچنین آن ها ترکیبی از انواع فرهنگ سیاسی را به صورت محدود-تبعی، مشارکت - محدود و فرهنگ مشارکتی - تبعی بررسی می کنند.

آلموند و جیمز کلمن: توسعه سیاسی را فرایندی می دانند که به موجب آن نظام های سنتی غیر غربی ویژگی های جوامع توسعه یافته را می یابند: میل شدید به شهرگرایی، بسط سواد، درآمد سرانه بالا، تحرک

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

مبسوط جغرافیایی - اجتماعی، میزان نسبتا بالای صنعتی شدن اقتصاد، شبکه وسیع رسانه ای ارتباط جمعی و به طور کلی مشارکت گسترده اعضای جامعه در فعالیت های سیاسی و غیر سیاسی.

4- کارل دویچ: معیارهای عمده وی برای توسعه سیاسی میزان تحرک اجتماعی است. فرایندی که به موجب آن اعتقادات و وابستگی های سنتی در زمینه های سیاسی، روانی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی دچار دگرگونی شده، توده مردم را برای قبول الگوهای رفتاری جدید آماده سازد.

5- کارانوف: شیوه تدوین قانون اساسی و ضوابطی که بر اساس آن قوانین وضع شده و تشکیلات سیاسی که به وجود می آیند تأثیر بسزایی بر رفتار سیاسی در سطح فرد، گروه یا سازمان می گذارد که عامل اصلی توسعه سیاسی است.

6- ایزن اشتات: که بر تنوع ساختاری، تخصصی شدن، بوروکراتیزه شدن نظام سیاسی تأکید زیادی دارد. در این فرضیه بایستی برای توسعه سیاسی به انواع توانایی های نظام سیاسی توجه داشت: توانایی های توزیعی، نمادی، استخراجی، تلفیقی و تنظیمی.³³

3- نقد و بررسی تئوری های توسعه سیاسی

آنچه گذشت شمه ای از برخی نظریات توسعه سیاسی بود. از آن جا که قصد پژوهش پردازش توسعه سیاسی و کاربرد آن در نظام اسلامی است، با ویژگی های خاص هویت دینی، فرهنگی و ملی اش، با شاخصه های جغرافیایی و تمدنی و نیازها و خواسته های عمومی آن در پرتو حاکمیت دینی و اختصاصات دیگر لازم

33 . عبدالعلی قوام، "تحول مفهوم توسعه سیاسی"، همشهری، شماره 1، 1377/2/3

است تا در مبحث حاضر به نقد و بررسی این نظریات به منظور الگوگیری جمهوری اسلامی ایران در توسعه سیاسی اشاره گردد.

الف) مزایا

- 1- آشنایی با اندیشه های نظریه پردازان توسعه در خارج از کشور، ما را متوجه برخی کاستی ها و غفلت ها در فهم و اجرای شاخصه های توسعه سیاسی که به علت تعلق به میهن از چشم پنهان مانده می سازد.
- 2- به دور از مبانی و اهداف، برخی از دستورالعمل های اجرایی یا لوازم توسعه از دید این تئوری ها حاکی از نیازها و ضرورت های واقعی توسعه سیاسی در کشورهای توسعه نیافته هم است، اگرچه بعد یا ابعادی کوچک باشد یا ناقص.
- 3- فهم بشری که به دور از توطئه و مکر برخواسته از فطرت و نیازهای آن باشد، تجربه های علمی دانشمندان و حاصل مطالعه دوران های تاریخی و ضرورت های آن می باشد و در این ابعاد و از این زاویه نیز مطالعه این تئوری ها مزایا دارد.
- 4- برای دانستن ابعاد وسیع توسعه سیاسی با مبانی، اهداف، وسعت و عمق دیدگاه قرآنی و اسلامی آن، می توان از تجربه ها و دانش مطلوب و مثبت برخی از این نظریات توسعه سیاسی، به میزان لازم بهره برد و راه رفته را دوباره طی نمود تا راه برای تکمیل و تعمیق توسعه سیاسی در نظر و اجرا هم آسان تر و سریع تر شود.

ب) نواقص

- 1- از عواملی که نمی توان از این تئوری ها به عنوان یک الگوی کامل استفاده نمود مربوط به اختصاصات منطقه جغرافیایی است. هر نظامی تجارب خاصی در فرایند توسعه سیاسی دارد و این فرایند با نظام

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و عوامل طبیعی (منابع انسانی و طبیعی ...) در هر جامعه ای ارتباط دارد و تحت تأثیر این متغیرها شکل می گیرد.

2- مذهب زدایی، عامل دیگری است که در چنین تئوری هایی مورد تأکید است. آلموند که از فعالان این مسیر است در کتاب به سوی توسعه سیاسی معتقد است که فرهنگ سیاسی و جامعه پذیری باید با مذهب زدایی سنجیده شود: «... در روش ما از فرهنگ سیاسی و جامعه پذیری، مفهوم مذهب زدایی، به عنوان معیار تلقی می شود که عبارت است از: روند کاهش فعالیت ها، اعتقادات، روش های فکری و نهادهای مذهبی.»^{۳۴} در این مورد برتران بدیع تحت عنوان «اندیشه دنیوی کردن فرهنگ» به نقد نظریه های توسعه سیاسی اشاره می کند.^{۳۵}

هاتینگتون با دیدن تحولات جمهوری اسلامی به مخدوش بودن این گونه ادعاها اقرار می کند: «این انتظار که مذهب تحت فشارهای مذهب زدایی کنار زده می شود و یا حداقل نقشی را در قدرت سیاسی بازی نمی کند، همگی با تحولات ایران و ظهور مذهب در بسیاری از نقاط جهان اسلام در دهه های اخیر نقش بر آب شده است.»^{۳۶}

ج) اختصاصات الگوگیری در نظام اسلامی

جمهوری اسلامی برای توسعه سیاسی خود نیاز به الگویی جامع و کامل دارد که نظام اسلامی را با نظام توسعه یافته متعالی و قدرتمند در آرمان و عقیده تشیع یعنی حکومت مهدوی (عج) نزدیک و در این راستا قرار دهد. الگوی جامعه یعنی ابعاد متعدد توسعه سیاسی در نظر است و فقط یک یا چند بعد لحاظ نمی شود. کامل یعنی پویا است و به سمت کمال انسان ها و جوامع بشری در حرکت

34 . زینب کوثر، «توسعه سیاسی از دیدگاه اسلام و غرب»، ترجمه بابک خیری، نشریه سلام، ش 3، 1377/11/21؛ و نیز رك: برتران بدیع،

پیشین، صص 66-61

35 . برتران بدیع، پیشین، ص 65. ایشان به نظریه مشهور «پایان ایدئولوژی ها = the end ideology» در شکل دهی اندیشه دنیوی کردن

فرهنگ اشاره می کند.

36 . زینب کوثر، پیشین.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

است آیت الله جوادی آملی معتقدند: « او [حضرت مهدی(عج)] همان انسان کاملی است که مظهر و جامع اسماء حسناى الهی و اوصاف خداوندی است ... و آن را به منصفه ظهور می رساند.»^{۳۷}

در میان دانشمندان سیاسی ایران بعد از انقلاب راهکارها و الگوهای متنوعی برای توسعه سیاسی ارائه شد:

1- الگوی توسعه سیاسی کشورهای شرقی (که در آن مواردی که مخالف صریح شرع بود کنار گذاشته شد) عمدتاً بر اساس ایده های توسعه سیاسی با مبانی سوسیالیسم و مارکسیسم مطرح می شد و بر اساس تمرکز تصمیم گیری ها، مخصوصاً تمرکز اقتصادی در توسعه (اقتصاد دولتی) و ... شکل گرفت.

2- الگوی کشورهای غربی، بر اساس آموزه های لیبرالیسم و محوریت انسان، عقل (در معنای خودشان) سکولاریسم، آزادی و ... بود. مخصوصاً شاخصه های خصوصی سازی، اقتصاد آزاد و اتکاء به سرمایه و بازار و ...

3- نقد الگوهای توسعه سیاسی: تبعیت از الگوهای وارداتی توسعه و توسعه سیاسی، بدون در نظر گرفتن آثار و نتایج استفاده طولانی مدت و توجه به نقش آرمانهای نظام سیاسی اسلام، منجر به آسیبهای جدی در مسیر حرکت متعالی و توسعه روزافزون جامعه و نظام اسلامی خواهد شد. مثلاً وقتی جمهوری اسلامی کپی برداری از الگویی را در توسعه لحاظ می کند نمی توان انتظار مقاومت و دقت و هوشیاری در برابر نواقص این الگوها را داشت. لذا ناخواسته از لحاظ مبانی و اهداف همسو با جوامع لیبرال خواهد شد و به تبع آن جوامع اسلامی تضعیف خواهند شد. امام خمینی (ره) می فرمایند: «من نمی گویم که علم را از خارج یاد نگیرید، لکن من می گویم که آن ها خوب هایش را یاد می گیرند و بد هایش را القاء می کنند. این ها بدها را به ما تعلیم می دهند خوب ها را نمی دهند. جوان ها را درس استعماری می دهند. طبشان هم استعماری است. نمی گذارند این ها ترقی کنند. ما باید از آن ها چنانچه چیز خوبی دارند بگیریم. مخالف نیستم با این کار، لکن به فکر این باشیم که خودمان درست کنیم ... و آن قدم این است که ما بفهمیم که خودمان هم می توانیم.»^{۳۸}

37. عبدالله جوادی آملی، امام مهدی موجود موعود، قم: اسراء، 1387، صص 262 و 263

38. روح الله موسوی خمینی، صحیفه نور، ج 10، تهران: نشر وزارت فرهنگ و ارشاد، 1361، ص 281 (1358/9/21)

اصول ثابت توسعه از دیدگاه دکتر سریع القلم: از نظر ایشان شاخصه هایی ثابت برای توسعه

سیاسی وجود دارد که مقتضای زمان و شرایط در آن تغییر ایجاد نمی کند. از میان این ها چهار اصل که به تبیین دیدگاه آیت الله جوادی آملی کمک می کند و با شرایط بومی و مقتضیات جغرافیایی نظام اسلامی تزاومی ندارد را بیان می نمایم:

1- اصل تفکر و تخصص: از نظر ایشان عقل و تفکر یک پایه مهم توسعه چه در بعد اجتماعی - اقتصادی و چه در بعد سیاسی می باشد که در مقابل این عقل عمومی یا محاسبه گر تعصب و سوء محاسبه قرار دارد.

2- آموزش: از آن جا که توسعه سیاسی مستلزم شخصیت و تحمل و تفکر است. مهم ترین آموزش های علمی، دانشگاهی و نیز اخلاقی را می طلبد.

3- هویت مستحکم جامعه: که برخورداری از آن تابع اجماع نظر سه گروه است. آن هایی که حکومت می کنند، آن هایی که فکر میکنند و آن هایی که صاحب امکانات و ثروتند و بین این سه گروه باید توافق فکری و سیاسی اعتماد متقابل و همسویی روشی وجود داشته باشد.

4- فعالیت نهادهای غیر دولتی: جامعه ای به سوی توسعه سیاسی می رود که تنوع منابع قدرت را بپذیرد و از ابعاد مختلف روح و روان و فکر انسان ها بهره برداری کند. اگر جامعه ای به ظهور جمعیت ها و اصناف، انجمن ها و بنیادهای مختلف فکری، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی میدان دهد مشارکت، تقویت و تشکل اجتماعی مفهوم می یابد.³⁹

39. محمود سریع القلم، عقلانیت و آینده توسعه یافتگی، چ سوم، تهران: مرکز پژوهش های علمی و مطالعات راهبردی خاورمیانه، 1382،

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

گفتار سوم:

بررسی شاخصه‌های توسعه سیاسی در اسلام (دیدگاه آیت الله جوادی آملی)

1- مفهوم توسعه، سیاست و توسعه سیاسی

آیت الله جوادی آملی مفسر قرآن و نظریه پرداز بحث حکومت دینی و لوازم آن از منظر اسلام می‌باشد. ایشان توسعه سیاسی و لوازم آن را از شئون جامعه انسانی می‌دانند شئونی که در دین بدون حکم نمی‌باشد.

- توسعه

از نظر ایشان توسعه «فرایندی است که متضمن رشد مداوم در ابزار و روابط مادی و معنوی و بنیان‌های اقتصادی - اجتماعی می‌باشد و انسان در این جریان می‌تواند به کمال برسد.»⁴⁰ پس توسعه جریانی پویا و مداوم و همه جانبه است با هدفی که آن به کمال رسیدن انسان است.

از نظر ایشان توسعه اقسامی دارد. یک قسم از توسعه اگرچه معنای رشد دارد ولی در اسلام مذموم می‌باشد:

1- توسعه مذموم: این به کسانی بر می‌گردد که هم و غمشان در توسعه، رشد مالی به منظور رفاه طلبی،

توسعه مصرفی، توسعه شخصی به معنای زراندوزی بیشتر و بخل و ... می‌باشد، توسعه سرمایه داری اگر به

40 . عبدالله جوادی آملی، انتظار بشر از دین، قم: اسراء، 1380، ص 213

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

منظور جمع مال و رفاه و راحت طلبی و فخرفروشی است در این رده جای می گیرد: «کسانی که فقط به فکر

توسعه شخصی اند، مسرفین، مترفین، مرفهین افرادی هستند که چون چهارپایان می خورند.»^{۴۱}

2- توسعه ممدوح: در این قسم انسان برای رفع نیاز خود و جامعه تلاش می کند و چون به منظور

افزایش ثروت، حب مال و تکاثر نیست، معنای کوثر می گیرد، مثلاً: «توسعه اقتصادی به معنای افزایش

سرمایه، بر اساس خودمحوری و تکاثر مذموم و راه شیطان است اما توسعه اقتصادی و داشتن کارخانجات و

مزرعه و امکانات مادی به منظور رفع نیاز نیازمندان محبوب و مطلوب دین است.»^{۴۲}

در توسعه ممدوح است که به نظر ایشان «اسلام به توسعه تشویق کرده حتی خود توسعه را توسعه داده و

از جهات فقهی و اخلاقی و اعتقادی آن را تصحیح کرده است.»^{۴۳}

- تفاوت توسعه در نظام اسلامی و سرمایه داری

در اقسام توسعه آوردیم که توسعه ممدوح مورد سفارش اسلام است و این همان تفاوت دو نوع نظام در

تشخیص و تقسیم توسعه می باشد. اگر کسی توسعه مطلوب را به رفاه طلبی و اتراف و اسراف تفسیر کند،

سرمایه داری غربی را اسوه توسعه اقتصادی قرار می دهد، حال آن که این تفسیر، باطل و ناصواب است و آنچه

که اسوه و الگوست نظام عقلانی است که اسلام آن را ترویج کرده است که انسان در تولید بر محور عقلانیت

حرکت کند و در مصرف نیز بر محور عقل مصرف کند.

نظام عقلانی اسلام از توسعه در منابع وسیع کتاب، سنت، عقل، اجماع قابل بررسی است که به آن

خواهیم پرداخت.

41 . اشاره به سوره محمد / 12، همان، ص 219

42 . همان، ص 223

43 . همان، ص 212

- سیاست

از نظر ایشان سیاست امری ضروری است که در تمام شؤون زندگی انسان لحاظ شده است. لذا به خاطر وسعت مفهوم سیاست است که دیدگاه خود را در ابعاد فرهنگی، اقتصادی، حقوقی و صنعتی در تفهیم شاخصه های توسعه سیاسی از منظر اسلام مطرح نموده اند. در واقع سیاست گذاری موفق مدینه فاضله زمانی توسعه یافته است که در ابعاد مذکور پیشرفت قابل توجهی داشته است. زیرا قوانین دینی جدای از سیاست نیست و در همه شؤون زندگی لحاظ شده است: «حکومت اسلامی فعالیتی است برای تحقق دین در جامعه و در جان انسان ها»^{۴۴} و «سیاست امری ضروری است و در همه شؤون زندگی انسان و در همه احکام و دستورهای اسلام ملحوظ شده است به گونه ای که قوانین دینی جدای از سیاست نیست و سیاست صحیح نیز خارج از قوانین اسلام نخواهد بود.»^{۴۵}

2- توسعه سیاسی و ابعاد شخصیت مدیران توسعه

از نظر ایشان ابعاد توسعه سیاسی را می توان از لحاظ شاخصه های شخصیتی مدیران و نیز ابعاد مدیریت توسعه سیاسی هم بررسی نمود. این بخش به ابعاد انسانی و فردی مدیر یا کارگزار رشد و توسعه می پردازد. چه شاخصه هایی برای یک فرد یا کارگزار سیاسی لازم است تا او را در مدیریت و رهبری و سازماندهی توسعه سیاسی مکمل باشد؟ این شاخصه در گروه های کوچک کارگزار و مدیران اجرایی و تصمیم گیری به طور کامل وجود خواهد داشت و هر چه مسؤولیت بالاتر رود عمق و تأکید و ضرورت آن شاخصه ها بیشتر نمود پیدا می کند اما برای همه کارگزاران لازم است و این همان ویژگی های مسئولین امور سیاسی و اجتماعی و متولیان نظام در رده های مختلف است:

44 . عبدالله جوادی آملی، ولایت فقیه ولایت فقه و عدالت، قم: اسراء، 1378، ص 333

45 . همان، ص 334

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

1- تخصص و تعهد: این ویژگی در رشد کمی و کیفی امور مؤثر است و فردی که تخصص و تعهد دارد از انضباط و وجدان کاری برخوردار است. از طرفی جامعه ای که کار را به کاردان نمی سپارد، همواره سیر نزولی خود را طی می کند [نه سیر پیشرفت و توسعه] و از طرفی تعهد در کار موجب می شود که شخص متوجه نیاز جامعه باشد و از شغل های کاذبی که تکاثر و درآمدهای کلان شخصی دارد ولی خسارت به پیکر اقتصادی جامعه وارد می کند پرهیزد. [چه در بخش خصوصی و چه عمومی مدیریت و سیاست های توسعه بایستی با تعهد و تخصص سیاستگذار گره بخورد تا پیشرفت به جای خسارت باشد.]

2- اتقان در مسئولیت: انجام هر مسئولیتی بدون در نظر گرفتن ضوابط، جوانب و پیامدهای آن نافرجام و بی حاصل است، به طور عموم در اسلام از کم کاری، خیانت و تزویر در کار، نیرنگ و پنهان کردن حقیقت به شدت نکوهش شده است.⁴⁶

3- پایداری در مسئولیت: فاستقم کما امرت و من تاب معک. فرد سختی های موقت و محرومیت های مقطعی را نادیده می گیرد و برای رسیدن به هدف، کوششی همه جانبه می کند. از قرآن کریم استفاده می شود که استقامت موجب تقویت و آرامش دل و وسعت رزق است.⁴⁷

4- اخلاص در کار: اخلاص صبغه عبادی مسئولیت را تقویت می کند و به آن رنگ تقدس می بخشد و به منزله زینت و زیور عمل است.

46 . عبدالله جوادی آملی، پیشین، صص 157-163 (گاهی از واژه مسئولیت به جای کار استفاده شده است که به خاطر توجه به تعمیم امور

مربوط به توسعه است.)

47 . اشاره به اعراف/85

- 5- انتخاب مسؤولیتی مناسب: اسلام برخی شغل ها را واجب، بعضی را حرام، بخشی را مستحب و برخی را مکروه می داند. خداوند متعال کارهای شکوهمند و عالی را دوست دارد و کارهای پست را خوش ندارد.
- 6- اعمال هوشمندی، متخصصانه در طلیعه کار: ممکن است فرد متخصص مسؤولیتی را بپذیرد اما در برخی بخش ها از توجه به تخصص خودش غفلت کند. لازم است هر کاری از ورودی، نقشه، معیار، الگو و اندازه بگذرد تا تخصص جلوی افزایش بی جا یا کاهش بی مورد آن را بگیرد. امام علی (ع) فرمودند: «نخست اندازه بگیر آن گاه برش بده. ابتدا بیاندیش سپس بگو. اول روشن و آگاه شو، آنگاه کار کن.»^{۴۸}
- [در اینجا دو نکته به دست می آید: 1- تلاش در تولید و کوشش در عرضه کالاهای مورد نیاز جامعه، نه تلاش در مصرف. 2- قناعت در مصرف، نه قناعت در تولید، زیرا تلاش در مصرف و قناعت در تولید پسندیده نیست.]
- 7- خلاقیت در کار و مسؤولیت: اصل کار و مسؤولیت به منزله دمیدن روح هنر در ماده به ظاهر بی روح طبیعت است تا صنایع آدمیان تبلوری از حیات هنر و تجلی زنده بودن و زنده شدن باشد.
- 8- دلپذیر بودن مسؤولیت: اصل هر چیزی را روح ملکوتی آن تشکیل می دهد، لذا برای آن که کار و مسؤولیت کارگزاران صبغه ملکوتی پیدا کند لازم است دلپذیر و دلاویز بودن در ضمن آن مسؤولیت ظهور یابد.
- 9- کار و مسؤولیت هدفمند: کار و شغلی به صورت هنر مدرن متبلور می شود که از بدعت سهل انگاری، سست رفتاری، بی رونق بودن رهایی یابد و به سنت نوآوری بودن برسند در این راستا بایستی: 1-

48. اشاره به حدیث: «قدر ثم انطق و تبیین ثم اعمل»: شرح غررالحکم، ج 4، ص 56

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

کار و مسؤولیت برای هدف برین باشد. 2- هدف معقول و مقبول جامعه انسانی باشد. 3- کارهای متنوع همانند اعضاء و جوارح و جوانح یک پیکر زنده بالنده مکمل هم باشند. 4- فرهنگ کار جنبه دینی و مدنی خود را تفسیر و کارهای گوناگون نسبت به یکدیگر تبلور دهد تا مکمل هم باشند و تمام نیازهای صادق جامعه بشری را به بهترین وضع برطرف کنند.⁴⁹

ابعاد روحی و ویژگی های متولیان امور توسعه در نظام اسلامی ساختار فکری و رفتاری آن ها نقش اصلی در تصمیم گیری، اجرا و تکامل توسعه سیاسی دارد که توجه به نهادینه کردن آن ضروری است. در مجموع، شاخصه های فردی (جامعه یا مسؤولین) در مدینه فاضله یا نظام توسعه یافته خاصه در بعد سیاسی عبارتند از:

1- تخصص و تعهد 2- اتقان و پایداری در مسؤولیت 3- اخلاص در کار 4- تناسب فرد با مسؤولیت 5- خلاقیت 6- نظم و محاسبه گری 7- اصلاح و تحول به منظور پیشرفت 8- هدفمند بودن.

3- ابعاد توسعه سیاسی در نظام اسلامی

ایشان در شرح و بیان ابعاد رشد و توسعه در مدینه فاضله، ابعاد متعددی را در توسعه مدینه فاضله و نظام اسلام - که الگوی توسعه را از مدینه فاضله می گیرد - قابل ذکر می دانند. چهار بعد اصلی آن که لازمه توسعه نظام اسلامی است عبارتند از: 1- توسعه و رشد فرهنگی 2- توسعه و رشد اقتصادی 3- توسعه و فرایند صحیح صنعتی 4- توسعه و رشد حقوقی (داخلی و بین المللی). در مباحث بعد به بیان دیدگاه ایشان و تبیین آن خواهیم پرداخت.

49 . عبدالله جوادی آملی، انتظار بشر از دین، پیشین.

الف) بررسی شاخصه های فرهنگی توسعه سیاسی

در تعریفی فرهنگ شامل: «آداب و رسوم، اطلاعات، تخصص ها، علم و هنر، زندگی خانوادگی و مذهب می باشد.»^{۵۰} توسعه فرهنگی در واقع رشد و پیشرفت ضابطه مند فرهنگ، یعنی آداب و رسوم، پیشرفت اطلاعاتی، رشد تخصص ها، پیشرفت علم و هنر و توسعه زندگی خانوادگی و نقش مذهب را شامل می شود. از نظر ایشان زمامدار حکومت اسلامی در مورد تأمین و توسعه علمی و فن آوری مسئول است: «هوالذی بعث فی الامیین رسولا منهم یتلوا علیهم و یزکیهم و یعلمهم الکتاب و الحکمه و ان کانوا من قبل لفی ضلال مبین.»^{۵۱}

در توسعه فرهنگی دو نکته مهم مد نظر ایشان عبارت است از: 1- توسعه علمی و به تبع آن رفع جهالت می باشد. 2- رشد اخلاقی و تزکیه نفس که منجر به رفع ضلالت و گمراهی می شود. در اینجا توسعه علوم را می تواند به معنای جامع آن در نظر گرفت:

- **توسعه علوم تجربی:** اسلام با ترغیب به علوم تجربی و ریاضی و ... هم به ترتیب منطقی مباحث آن پرداخته و هم از اکتفای به آن ها و اعتزاز به داشتن آن ها و اعمال نابجای آن ها ترهیب نموده است. ایشان اصل تحریص اسلام به فراگیری این گونه از علوم را نیازمند به طرح نمی دانند [به لحاظ روشنی]، لکن بیان منطقی مسائل این علوم به این است که سبک متداول تبیین آن ها به شرح سیر افقی اشیاء و تفسیر غرضی اسرار طبیعی و ریاضی است.^{۵۲}

50 . فیروز راد، جامعه شناسی توسعه فرهنگی، تهران: انتشارات چاپ بخش، 1382، ص 29

51 . جمعه / 2

52 . عبدالله جوادی آملی، انتظار بشر از دین، پیشین، ص 183

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

تبیین و شناخت توسعه یافته علوم را با مثالی مطرح می کنند: «مثلا فلان موجود زمینی یا سپهری در گذشته دور چنین بوده است و هم اکنون نیز چنین است و پیش بینی می شود در آینده به فلان صورت در آید. در این تفسیر فقط به نظام داخلی امور طبیعی و ریاضی پرداخته می شود، لکن اسلام به غیر از اشاره کوتاه موضوعی به کیفیت ساختار درونی آن ها به تبیین نظام فاعلی و نظام غایی آن ها نیز همت می گمارد و با رمز گویای «هو الاول و الاخر» به مبدأ پیدایش اسرار جهان می پردازد و به مبدأ غایی و هدف آن کاملاً عنایت می کند و علم تجربی و مانند آن را تفسیر صحیح کتاب تکوینی خدای سبحان دانسته و غفلت از آن را مایه ابتر بودن علوم می داند.»^{۵۳}

تأکید زیاد ایشان به این که نقش نظام فاعلی و نظام غایی اگر در علوم تجربی غافل بماند در واقع علم ناقص است و اشاره ایشان به ابتر بودن آن چیزی شبیه به عقب افتادگی علمی می باشد، لذا عقب ماندگی یا توسعه علمی از نظر ایشان علاوه بر رشد کمی علوم تجربی رشد تبیین و فهم آن را هم در بر می گیرد که این شامل تمام علوم تجربی می شود.^{۵۴}

- **توسعه علوم عقلی:** در این راستا نیز «تأملات عقلی بشر به تنهایی عقب ماندگی آن است و بایستی در کنار آن ها متوجه ارسال انبیاء و انزال وحی بود.»^{۵۵} در نتیجه رشد عقلی فردی به تشخیص او است که در کنار عقل، کتاب و سنت را متوجه و متذکر باشد.

- **علم شهودی:** از نظر ایشان علم شهودی همان تزکیه است و این دو جدای از هم نیستند: «... برخی باید به زحمت تعلیم خود را به تزکیه مرتبط کنند، یعنی بگویند: خدا، قیامت و حسابی است. لذا من باید پرهیز

53 . همان، صص 183-186

54 . در تبیین درست و توسعه یافته مثالی می زنند : «خداست که برای شما دریا را مسخر گردانید تا کشتی به امر او در آن جاری شود و از

فضل خدا طلب کنید شاید شکر نعمتش بجا آرید ...»

55 . همان، ص 186

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

کنم، ولی اگر کسی به علم شهودی رسید علم او همان تزکیه است و تزکیه او همان تعلیم چنین علمی مطلوب بوده و مقدور وارثان انبیاء و اولیای الهی می باشد».^{۵۶}

در اهمیت توسعه علمی و کارگزاران آن به نظر ایشان «هر دانشمندی که با دانش و تحقیق خود در رفع مشکل علمی جامعه می کوشد یا پزشکی که بیماران را مداوا می کند یا مهندسی که طرح فنی می ریزد یا دانش پژوهی که در راه دانش رنج می برد هر کدام از این کوشش های علمی و پژوهش های تحقیقی مصداق بارزی از مصادیق کارند اما ارزش آن ها یکسان نیست».^{۵۷}

کاربرد علوم توسعه یافته نیز مهم است چرا که منجر به «پرهیز از تباهی محیط زیست و محروم کردن دیگران از حقوق خداداد می شود».^{۵۸}

– هماهنگی علم و تزکیه و نقش آن در توسعه

معیار دیگری که ایشان در توسعه فرهنگی تأکید دارد بحث تزکیه است که راه رهایی از ضلالت می باشد. در فرهنگ جامعه و نظام اسلامی، انحرافات عملی و اخلاقی با رشد و ترویج مسأله تهذیب روح درمان می شود و فرهنگی که از انحرافات رفتاری و اخلاقی در هر بعدی از زندگی فردی و اجتماعی به وسیله رشد و نهادینه کردن علم با تزکیه، پیشگیری می نماید فرهنگ مدینه فاضله است که الگوی توسعه فرهنگی در نظام اسلامی می باشد: «گاهی انسان عالم است و مواظب است که به علم خود عمل کند. او همیشه باید اهل

56 . عبدالله جوادی آملی، بنیان مرصوص / امام خمینی، چ ششم، قم: اسراء، 1384، ص 166

57 . عبدالله جوادی آملی، انتظار بشر از دین، پیشین، ص 154

58 . همان.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

محاسبه باشد تا علم خود را به عمل برساند اما یک وقت او علمی دارد که با تزکیه است، یعنی دو لفظ و دو مفهوم است و یک مصداق. این علم رنجی ندارد. البته رسیدن به این جا سخت است ولی از این پس به آسانی کار خیر را انجام می دهد.^{۵۹}

توجه ایشان به هماهنگ بودن علم و تزکیه در رشد فرهنگی جامعه اسلامی مبحثی فراتر از همراه بودن علم و تزکیه است که در نظام اسلامی مورد توجه کارگزاران توسعه قرار می گیرد. شاید این مطلب را بتوان در آنچه بسیار مورد تأکید ایشان و از اهداف اصلی حکومت اسلامی است نیز بررسی کرد، که آن راهنمایی انسان به سمت خلیفه الله شدن می باشد: « خلیفه الله همان انسان کامل است که از گزند هر گونه زوال مصون است. اهمیت پرورش روحی به گونه ای است که مدینه فاضله به مثابه جسم است و خلیفه الله به مثابه روح آن و مدینه فاضله را انسان کامل تأسیس می کند.^{۶۰}» از طرفی ایشان توسعه فرهنگی را بر اساس حرکت فردی و اجتماعی انسان ها با مدیریت و رهبری نظام اسلامی اصل دانسته که نورانی شدن جامعه انسانی را در پی دارد: «غرض آن که هدف حکومت الهی نورانی نمودن جامعه انسانی است و انسان نورانی از گزند تیرگی هوی و آسیب تاریکی هوس مصون بودن از دسیسه و سوسه و پند و مغالطه محفوظ خواهد بود.^{۶۱}»

مفهوم نورانی کردن چیست؟ «مردم نورانی مردمی هستند که حق را بدانند و طبق دانسته و علم خویش عمل کنند...^{۶۲}»

59 . عبدالله جوادی آملی، بنیان مرصوص امام خمینی (ره)، پیشین، ص 165

60 . همان، ص 336

61 . همان.

62 . عبدالله جوادی آملی، تفسیر موضوعی قرآن، ج 8، تهران: رجا، 1374، ص 364

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

آثار و نمود تلاش در جهت توسعه علم، رهایی از جهل، توسعه تزکیه و رهایی از ضلالت را می توان در ابعاد مختلف فرهنگی در آداب و رسوم، تخصص ها، هنر، زندگی خانوادگی، مذهب و ... بررسی نمود. این شئون مختلف فرهنگی در اثر پیشرفت و نهاینه شدن دو اصل مذکور در جهت تعالی و سعادت انسان ها تثبیت، تصحیح و یا تکمیل خواهد شد.

در باب سیاست گذاری فرهنگی در مدینه فاضله می توان موارد زیر را جمع بندی کرد:

الف) توسعه علمی:

- 1) توسعه علوم تجربی که با تفسیر نظام فاعلی و غایی همراه باشد.
- 2) توسعه علوم عقلی که همراه با کتاب و سنت باشد.
- 3) در مدینه فاضله علم مطلوب و توسعه یافته هماهنگ با تزکیه است.

ب) توسعه بعد روحی و اخلاقی جامعه:

- 1) اهمیت رشد فضایل اخلاقی در مدینه فاضله ← هدف مدینه فاضله
- 2) تشخیص حق از باطل و عمل به حق در مدینه فاضله ← هدف مدینه فاضله

ب) شاخصه های اقتصادی توسعه سیاسی

جامعه اسلامی که الگوی مدینه فاضله دارد از لحاظ سیاست گذاری های اقتصادی نیز بایستی به سمت پیشرفت و توسعه حرکت کند. از نظر ایشان «توسعه اقتصادی به وضعیتی از اقتصاد اطلاق می شود که امکانات مادی برای رشد و تعالی انسان فراهم آمده است. طبیعی است که این وضعیت به معنای دسترسی بیشتر انسان به

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

کالا و خدمات برای بکارگیری آن در جهت رشد و تعالی نوع بشر، مستلزم تولید بیشتر است و تولید بیشتر درک و استفاده از روش های علمی و فنی و بهره مندی از فن آوری است. اسلام به عنوان دین همه جانبه در رابطه با توسعه اقتصادی حقایق را بیان کرده که دولت اسلامی باید در جهت رساندن جامعه به توسعه اقتصادی برنامه ریزی داشته باشند و از طریق کار و کوشش و تلاش و فعالیت در این راستا گام بردارند.^{۶۳}

درباره نکاتی که ایشان مد نظر داشتند:

- 1- اقتصاد یا عمل اقتصادی «عملی است که در آن عامل منحصرأ به نحو مسالمت آمیز از سیطره خود بر منابع استفاده می کند تا اهداف اقتصادی خاص را به دست آورد.»^{۶۴}
- 2- تأکید بر تولید و رشد تولیدی در اقتصاد در نظر ایشان در ذیل چند مبحث قابل بررسی است: 1- چه تولید می شود؟ در دولت اسلامی کالایی تولید می شود که برای ادامه زندگی در جامعه اسلامی ضروری و در واقع واجب است، اما برخی کالاها در اسلام مصرفش مجاز نیست و در نتیجه تولید آن هم وجهی ندارد.
- 2- چه مقدار تولید شود؟ در اینجا تولید کالاهای تجملی و مصرفی اصراف و اتلاف را به همراه دارد و ...
- 3- چگونه تولید شود؟ روش تولیدی بایستی زیان جبران ناپذیر به محیط زیست وارد نکند. با شؤونات اداره نظام اسلامی سازگار باشد و به نسل آینده ضرر نرساند.^{۶۵}

- نقش افراد در توسعه اقتصادی

63 . عبدالله جوادی آملی، *انتظار بشر از دین*، پیشین، ص 213

64 . محمد جواد لاریجانی، *تدین، حکومت و توسعه*، تهران: مؤسسه فرهنگی اندیشه معاصر، 1377، ص 358

65 . علیرضا احمدی، *"اسلام و توسعه اقتصادی"*، مجله ابرار اقتصادی، ش 5، 1378/2/11

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

از نظر ایشان رشد و توسعه اقتصادی [اگرچه رشد و توسعه در این جا به یک معنا آمده اما با توجه به محتوای دیدگاه ایشان پی می بریم که منظور از توسعه تأکید بر ساختارها و اساس آن می باشد نه صرفاً رشد صورتی] در نظام اسلامی گاهی اوقات در حیطه اختیارات فرد است که:

- 1- فرد به اصلاح معیشت دیگران پردازد که زن و فرزند و والدین از جمله آن ها هستند.⁶⁶
- 2- فرد به تأمین نیازمندی های محرومان در جامعه اسلامی توجه داشته باشند که واجب عینی یا کفایی است: «کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیتة». ⁶⁷
- 3- افراد به تأمین نیازمندی محرومان در سراسر امت اسلامی مبادرت ورزند که این هم واجب عینی یا کفایی است: «من أصبح لایهتم بأمر المسلمین فلیس بمسلم». ⁶⁸
- 4- تأمین نیاز غیرمسلمانان که از مسلمانان استمداد کنند، یعنی بر مسلمانان متمکن لازم است که برای نجات وی اقدام کنند. رسول خدا می فرمایند: «من سمع رجلاً ینادی یاللمسلمین فلم یجبه فلیس بمسلم»⁶⁹؛ یعنی اگر کافر و غیرمسلمان از مسلمان کمک خواست و راهی برای تأمین خود نداشت و نیز او مزاحم، رهنز و اهل توطئه بر ضد اسلام و مسلمانان نبود باید او را تأمین کرد و استمداد او را اجابت نمود.
- 5- تأمین نیاز حیوان، حتی اگر حیوان غیر مزاحمی گرسنه و یا تشنه باشد باید برای رفع گرسنگی و یا تشنگی او اقدام کرد، «أفضل الصدقة إبراد کبد حری»⁷⁰

- تفاوت توسعه اقتصادی در نظام اسلامی و غیر آن

66 . عبدالله جوادی آملی، انتظار بشر از دین، پیشین، صص 217-214

67 . محمد باقر مجلسی، ج 72، چ دوم، بیروت: مؤسسه الوفاء، 1403 ق، ص 38

68 . محمد بن یعقوب کلینی رازی، اصول کافی، پیشین، ج 2، قم: مؤسسه معارف الاسلامیه، 1414 ق، ص 164

69 . همان.

70 . عبدالله جوادی آملی، انتظار بشر از دین، پیشین، ص 216

افراد در نظام اسلامی نقش مهمی در رشد اقتصادی و تأمین نیازهای جامعه بشریت دارند. هر چه نیازهای مادی به حکم اسلام بیشتر و فراگیرتر برطرف شود، بسیاری از موانع توسعه اقتصادی حذف و عوامل رشد اقتصادی فراهم می شود و حیطة و گستره توجه به فقر و کاستی های اقتصادی از افراد، اجتماع، امت، بشریت به سطح تمام موجودات می رسد و این تفاوت توسعه اقتصادی در نظام اسلامی و غیر آن می باشد.

ایشان در بیان اهمیت توسعه اقتصادی در سیره مدیریت توسعه اسلامی آن را بسان ستون فقرات جامعه و مایه قوام می دانند: «همان طور که جاری نشدن خون در بعضی رگ ها موجب فلج شدن آن عضو می شود، مال نیز باید در همه شرابین جامعه جریان داشته باشد.»⁷¹

پس تفاوت دیگر نظام اسلامی و غیر آن در توسعه اقتصادی، موضوع طبقاتی بودن و جمع آوری میزان زیادی از منابع و اموال اقتصادی در سیطره گروه خاص می باشد: «در نظام سرمایه داری ثروت های کلان و سنگین در دست گروه خاصی است. آن هایی که در دنیا داد و ستدهای مهم را انجام می دهند محدودند، به طوری که گاه ممکن است شرکت ها، تراست ها، کشتی ها یا هواپیماهای مختلفی را خریداری کرده و بفروشند ولی قرآن مال را به منزله خون در پیکر جامعه می داند...»⁷²

- شاخصه مهم کارگزاران توسعه اقتصادی

قبل از این که وارد تأکیدات و معیارهای ایشان در توسعه اقتصادی توسط نظام اسلامی شویم لازم است ویژگی کارگزاران نظام اسلامی را خاصه در توسعه اقتصادی مطرح نماییم: معیار ایشان «عقل است» و در مقابل آن «سفاهت است» که کارگزاران توسعه اقتصادی نباید سفیه باشند و در توضیح آن: «انسانی که مال را از راه رشوه یا ربا و بدون تولید صحیح و کسب حلال به دست می آورد و نیز کسی که مال را از راه صحیح فراهم می کند ولی در مصرف اسراف و اتراف دارد هر دو سفیهند.»⁷³ همچنین درباره علائم عقل و عقلانیت

71 . همان، ص 221

72 . همان، ص 222

73 . همان.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

کارگزار توسعه اقتصادی چنین آمده است: «معیار عقل و سفاقت، اطاعت از خدا و تخلف از فرمان خدا است. مطیع فرمان خدا نیکوسرشت و عاقل می باشد و مخالف فرمان خدا سفیه است.»^{۷۴}

شاید به نظر ما کسی که از راه های طبقاتی و اشرافی گری، یا از راه ربا و تولید نامشروع مالی سرمایه ای جمع می کند فکر اقتصادی دارد ولی لوازم شرعی را رعایت نمی کند، از نظر ایشان او عقل اقتصادی ندارد و سفیه است.

در جای دیگر تأکید دارند که عقل در مدینه فاضله مهدوی از اسارت هواپرستی آزاد شده و در نتیجه از سرچشمه وحی انسان های تشنه را سیراب می کند: «با ظهور خورشید حاکمیت مهدوی (عج) عقل اسیر هواپرستی آزادی خویش را باز یافته و به برکت وجود آن حضرت چون گنجی نهفته آثاره می شود، شکوفه می دهد و به بار می نشیند. آن گاه دل های تشنه کمال را از سرچشمه وحی سیراب می کند... و بدین سان مدینه آرمانی انسان را سامان می بخشد.»^{۷۵} همچنین معتقدند که عقل و نقل در سیطره وحی می باشد و هیچ کدام از این ها قانونی مستقل برای سعادت انسان ندارند: «عقل و نقل هر دو تحت اشراف و سیطره وحی معصوم به سر می برند و نیازمند آن می باشند، دین خداوند صراط المستقیم است و عقل برهانی و نقل معتبر معراج آن صراطند و هیچ کدام از خود قانونی ندارند.»^{۷۶}

از وظایف اصلی حکومت و مردم شناخت مفسدان اقتصادی و مقابله با آن ها است. آن ها دقیقاً خلاف توسعه اقتصادی در نظام اسلامی حرکت می کنند و هم خودشان و هم جامعه را دچار آسیب و آفت می کنند: «داستان حریص نسبت به دنیا، داستان کرم ابریشم است که دائماً در خود می تند که خودش را دفن کند، چون محصول کرم ابریشم جز این نیست که دور خود می تند و خود را خفه می کند و قبل از هر چیزی خودش می میرد و محصولش را دیگری استفاده می کند.»^{۷۷}

- وظایف دولت در سیاست گذاری های اقتصادی

تأکیدات ایشان در مدیریت توسعه اقتصادی توسط نظام اسلامی شامل موارد زیر می شود:

74 . همان.

75 . عبدالله جوادی آملی، امام مهدی موجود موعود، پیشین، ص 253

76 . همان.

77 . عبدالله جوادی آملی، انتظار بشر از دین، پیشین، ص 223. اشاره به حدیثی از امام باقر (ع) رک: محمد بن یعقوب کلینی رازی، اصول

کافی، پیشین، ص 316

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

1- تلاش برای مدیریت اسلامی در شؤون مختلفی که یک اجتماع و نظام بایستی داشته باشد (کاشت، داشت، برداشت و همه شؤون).

2- تلاش برای مدیریت اسلامی در حلال بودن تمام شؤون و مراحل مختلف تولید، توزیع و مصرف و ... به عنوان رکن و شاخصه لازم اقتصاد سالم.^{۷۸}

3- از نظر ایشان سود اقتصادی حرام نه بر فرد به تنهایی بلکه بر جامعه اثرات مخرب دارد: غذای حلال و حرام مثلا در آینده نزدیک به صورت بینش علمی یا گرایش عملی در می آید و سبب جزم صائب یا عزم صحیح یا سقیم خواهد شد و از این رهگذر در فرزند که حامل وراثت های بدنی و روحی پدر و مادر است ظهور می کند و شاید گوشه ای از معنای آیه «و شارکهم فی الاموال و الاولاد»^{۷۹} همین تحلیل باشد و نیز امام صادق (ع) می فرماید: «کسب الحرام بین فی الذریعه»^{۸۰} کسب حرام و آلوده در نسل آینده ظاهر می شود.^{۸۱}

در مجموع ایشان لوازم توسعه سیاست گذاری های اقتصادی را از نظر اسلام در موارد ذیل خلاصه می نمایند:^{۸۲}

- 1- اصل مالکیت انسان ها نسبت به یکدیگر پذیرفته است، ولی تمام انسان ها نسبت به خداوند امین و نائبد نه مالک. [مالکیت خصوصی تا جایی که منجر به فقر و حرمان جامعه نشود].
- 2- مجموع اموال متعلق به مجموع انسان ها است. [مال به منزله خون در عروق تمام جامعه]
- 3- مال به منزله خون بدن و به مثابه ستون فقرات جامعه انسانی است. [قوام دهنده جامعه]
- 4- قرار دادن مال در اختیار سفیه ممنوع است و صرف آن به نحو اسراف یا اتراف نارواست.

78 . عبدالله جوادی آملی، ولایت فقیه، ولایت فقه و عدالت، پیشین، صص 109 و 110

79 . اسراء/64

80 . وسائل الشیعه، ج 17، ص 82، به نقل از عبدالله جوادی آملی، انتظار بشر از دین، پیشین، ص 173

81 . عبدالله جوادی آملی، انتظار بشر از دین، پیشین.

82 . عبدالله جوادی آملی، ولایت فقیه، ولایت فقه و عدالت، پیشین، صص 109 و 110

5- احتکار ثروت و اکتسار نان ممنوع است و جریان آن لازم است. [مال در دست گروه یا طبقه خاصی نباشد]

6- جریان ناقص مال ممنوع می باشد و دور کامل آن لازم است. [سرمایه داری یا جریان مال در دست طبقه خاصی نباشد].

7- جریان عمومی مال گذشته از راه های پیش بینی شده در شرع مانند ارث و بخشش همانا بر اساس تجارت با رضایت است. [برخلاف تجارت بدون رضایت یا رضایت بدون تجارت: قمار و ...]

ج) بررسی شاخصه های صنعتی در توسعه سیاسی

ایشان از دیگر شاخصه های توسعه یافتگی مدینه فاضله را در بعد سیاست گذاری های صنعتی می دانند که نظام اسلامی لازم است در الگوی توسعه به آن توجه کند.

روندی که در مفهوم صنعت و صنعتی شدن لازم به ذکر است از صنایع دستی با قدمت چند هزار ساله را شامل می شود تا صنایع مصرفی و تولیدی کشاورزی، صنایع فضایی، هواپیمایی، الکترونیک و کامپیوترها «همچنین انقلاب صنعتی معاصر با محوریت میکروپروسورها، رایانه های پیچیده تر، روبات ها، انتقال از طریق فیبر نوری، مهندسی ژنتیک و کاربردهای آن در کشاورزی، شیمی، انرژی و پزشکی و بهره گیری از میکروپروسورها و رایانه ها در پزشکی و آموزش و ارتباطات ...»^{۸۳}

قبل از بررسی انقلاب صنعتی دوران معاصر [از نظر برخی ها] به دو انقلاب صنعتی گذشته و تأثیر آن در فرایند، نوع و شیوه تولید صنایع نیز می توان اشاره نمود که در نیمه دوم قرن هجدهم میلادی و اواخر قرن نوزدهم و اوائل قرن بیستم به وقوع پیوست.

83. ابراهیم رزاقی، الگویی برای توسعه اقتصادی ایران، ج 2، تهران: نشر توسعه، 1370، ص 51

صنایع را می توان در تقسیم های مختلفی از جمله: الف) صنایع کوچک روستایی، صنایع کوچک شهری و صنایع بزرگ ب) صنایع سبک و صنایع سنگین ج) صنایع مصرفی (سبک یا سنگین) و صنایع تولیدی قرار داد.^{۸۴}

ایشان نقش فرایند صنعتی در توسعه همه جانبه نظام اسلامی را با توجه به آموزه های قرآنی و قرائن آن در زندگی سلیمان نبی، نوح (ع) و ذوالقرنین مورد بررسی قرار می دهند که فرایند صحیح صنعتی در سیره ائمه و پیشوایان دینی مورد ترغیب می باشد: «پیشوایان، نظام اسلامی عهده دار ترغیب به فراگیری کامل فرایند صحیح صنعتی و تعلیم کیفیت بهره برداری از آن می باشد.»^{۸۵} پس:

1- فراگیری، تحصیل، تحقیق و آموزش فرایند صحیح صنعتی مد نظر است.

2- در عرصه عمل هم آموزش بهره برداری خوب و بهینه از صنایع در جهت رشد و توسعه نظام اسلامی و رسیدن به اهداف آن مورد سفارش است.

نمونه ای از توسعه صنعتی در عصر سلیمان را ایشان این گونه مطرح می کنند: «جریان ورود ملکه صبا به ساحت قدس سلیمان (ع) و مشاهده قصر ظریف شیشه ای و پندار آب و بالا زدن پوشش پا، شاهد بر پیشرفت صنعت معماری، هنری و صنعتی آن عصر است»^{۸۶} «قیل لها ادخلی الصرح فما رأته حسبه لجه و کشفتم عن ساقیها قال انه صرح ممرد من قواریر»^{۸۷}

به طور خلاصه در باب شاخصه های توسعه صنعتی در نظام اسلامی به موارد زیر اشاره می نمایند:

84 . همان، صص 130 و 196

85 . عبدالله جوادی آملی، ولایت فقیه، ولایت فقه و عدالت، پیشین، ص 111

86 . همان.

87 . نمل/44

- 1- اصل فرایند صنعتی در حکومت اسلامی ممدوح و مورد ترغیب است.
 - 2- مهم ترین بهره درست از صنایع پیشرفته در هر عصر عبارت از نیازهای علمی و عملی مردن آن عصر می باشد.
 - 3- آن چه در قرآن یاد شده جنبه تمثیل دارد نه یقین. یعنی در قرآن مثال بهره وری صحیح از صنعت بازگو شده نه این که استفاده درست از صنعت منحصر در همین چند مورد باشد.
 - 4- [درباره الگوی صنعتی] صنعت کشتی سازی نوح (ع) الگویی برای ساخت و پرداخت هر گونه وسایل نقلی دریایی و زیر دریایی، اعم از وسیله نقلیه مسافر، بار و مانند آن و نیز وسایل نقلی زمینی و هوایی به طور عام می باشد. صنعت زره بافی داود، الگویی برای شناخت هر گونه وسایل دفاعی خواه در برابر تیر و مانند آن باشد و خواه در برابر سموم شیمیایی و مانند آن و صنعت معماری و کارهای دستی و ظرایف هنری و ساختن ظروف فلزی سلیمان (ع) نمونه ای برای ساختن هر گونه لوازم زندگی است که نیازمندی های فردی یا گروهی و همچنین نیازمندی های هنری و ادبی توسط آن برطرف می گردد.^{۸۸}
- شناخت تسلیحات حتی نوع کشنده و تخریبی آن برای نظام اسلامی لازم است اما از نظر ایشان تحقیق و آشنایی با انواع تکنولوژی پیشرفته با استفاده از آن ها متفاوت است: «استفاده از تکنولوژی در تمام امور سازنده و سودمند رواست ولی بهره برداری از آن در امور تخریبی و تهاجمی و سوزنده و کشنده و تباه کننده زمین، دریا، هوا، گیاهان، جانوران، انسان ها، مناطق معمور و ... هرگز روا نیست و با این مسأله می توان فرق میان کادر صنعتی در مدینه فاضله که هدف حکومت اسلامی است را با کادر صنعتی کشورهای مهاجم و مخرب و مدعی تمدن بررسی نمود.^{۸۹}»

88 . همان، پیشین، ص 113

89 . همان، ص 114

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

توجه به حفظ محیط زیست و حتی توسعه و رونق فضای سبز و آبادانی از وظایف مورد توجه کارگزاران توسعه صنعتی می باشد. «صنایع تجربی موظفند که در راستای تأمین سعادت و سلامت تمام بشر جهت گیری کنند، چنان که مکلفند حقوق طبیعی هر موجود دیگر را اعم از دریا و آبریان هوا و پرندگان و استنشاق کنندگان از آن و نیز هر پدیده طبیعی دیگر را رعایت نمایند و هرگز به هلاکت نسل رضایت ندهند.»^{۹۰}

با رعایت این گونه موازین و رعایت حقوق دیگر موجودات است که حوزه فعالیت در تولیدات صنعتی «محدود به نقطه خاصی نیست. بلکه از اعماق دریاها تا اوج آسمان ها و فراخنای خشکی و صحرا میدان کار و تلاش است.»^{۹۱}

از طرفی خداوند زمینه هر گونه نوآوری و ابداع را فراهم ساخته است: «خدای سبحان همه مواد خام و لازم برای هر گونه ابتکار را در سفره سنت الهی قرار داده است و زمینه هر گونه صنعت بدیع و هر نوع نوآوری را در نهران بشر نهادینه کرده است تا اصل کار از سادگی صدف به پیچیدگی گوهر بار یابد و از تکرار پرهیز شود و به سمت خلاقیت جهت گیری شود.»^{۹۲}

د) بررسی شاخصه های حقوقی توسعه سیاسی

همان طور که در ابعاد قبل هم متذکر شدیم ایشان معتقدند: «قوانین اسلامی و مسؤولان دینی عهده دار تبیین و تحقیق رشد حقوق داخلی و بین المللی هستند.»^{۹۳}

90 . عبدالله جوادی آملی، انتظار بشر از دین، پیشین، ص 195

91 . همان، ص 154

92 . همان، ص 162

93 . عبدالله جوادی آملی، ولایت فقیه، ولایت فقه و عدالت، پیشین، ص 114

سلاح های صنعتی و اقتصادی بدون صلاح حقوقی و اخلاقی، زمینه تباهی را فراهم می کند و جنگ جهانی

اول و دوم گواه بر صدق همین مطلب است.

به طور معمول حقوق، مجموعه قواعد و مقرراتی است که به وسیله قوه مقننه وضع می گردد تا روابط بین

مردم یک جامعه را تحت نظم درآورد و از طرفی نظم عمومی را در جامعه مستقر می نماید.

حقوق از لحاظ قلمرو حکومت و حدود تنظیم روابط به دو دسته تقسیم می شود:^{۹۴}

1- حقوق داخلی (در داخل مرزها)

2- حقوق خارجی یا بین الملل (در بین ملت ها و دولت ها)

هر دو این ها به دو دسته تقسیم می شوند: 1- حقوق داخلی خصوصی (روابط افراد با هم) 2- حقوق داخلی

عمومی (روابط افراد دولت) 3- حقوق بین الملل خصوصی (اتباع کشورها با هم) 4- حقوق بین الملل عمومی

(روابط دولت ها)

قصد ما بحث تفصیلی درباره این ها نیست، اما لازمه توسعه حقوقی توجه به تمام ابعاد و زوایای حقوق داخلی

و بین المللی است.

از لحاظ حقوقی ایشان عواملی را لازم برای سیاست گذاری های توسعه در نظام اسلامی برمی شمارند:^{۹۵}

1- نفی هرگونه سلطه گری و سلطه پذیری: لاتظلمون و لاتظلمون.^{۹۶}

94 . رك: قدرت الله واحدي، مقدمه علم حقوق، چ دوم، تهران: نشر گنج دانش، 1380؛ ناصر کاتوزیان، مقدمه علم حقوق، چ نوزدهم، تهران:

نشر مدرس، 1374

95 . عبدالله جوادی آملی، ولایت فقیه، ولایت فقه و عدالت، پیشین، صص 114-116

96 . بقره/ 279

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

2- رعایت عهدها و موثقی بین المللی: سیره و روش ابرار است که وقتی عهدی می بندند به عهد خود وفا می

کنند⁹⁷ و از سوی دیگر خدای سبحان مشرکان و کافران را به دلیل بی تعهدی و نقض عهد چنین نکوهش می

کند: «الذین عاهدت منهم ثم ینقضون و عهدهم فی کل مره»⁹⁸

اهتمام حکومت اسلامی برای برقراری نظام تعهد و قانون و عمل به پیمان و احترام به میثاق برای آن است که

جامعه متعهد از امنیت و آزادی که از لوازم تمدن و اصول مدینه فاضله به شمار می آید برخوردار گردد.

به نظر ایشان امنیت در پرتو رعایت حقوق فراهم می شود و همچنین حقوق و رعایت آن برای همه اقشار

ضروری است و کسی اجازه برتری طلبی و بر هم زدن تعادل اجتماعی را با خوی استکبار و پیمان شکنی ندارد تا

جایی که کفار نه به جهت بی ایمانیشان بلکه به لحاظ عدم تعهد مطرود و مورد مبارزه هستند.⁹⁹

ایشان مشکل حقوق بین الملل را در پیمان شکنی زورمداران عصر حاضر معرفی می کنند که سازمان بین

الملل نارسا شده است.

3- رعایت امانت و پرهیز از خیانت در اموال و حقوق: دستور خداوند لزوم رعایت امانت و تأدیه آن به

صاحبش است.¹⁰⁰ تأثیر احترام متقابل به امانت های یکدیگر در برقراری امنیت و آزادی در تأسیس مدینه فاضله

کاملاً مشهود است.

- زوایای توسعه حقوقی

97 . اشاره به سوره بقره / 177

98 . انفال / 56

99 . رك: توبه / 12

100 . اشاره به سوره نساء / 58

در مجموع زاویه ای توسعه حقوقی را از سه بعد نظری، اجراء (یا ضمانت اجراء) و نظارت می توان در نظام

اسلامی بررسی نمود:^{۱۰۱}

1- در بعد نظری: در جامعه دینی و نظام الهی، قانون گذار، معصوم و مصون از جهل و خطا است. او منفعت طلب و سودجو نیست تا به سود افراد یا گروهی قانون وضع کند و در این قانون عرب و عجم فرقی ندارند.^{۱۰۲} سیاه و سفید و سرخ تفاوتی با هم ندارند: «و ارسلت الی الایض والاسود والاحمر^{۱۰۳}» و انسان ها مانند دندانهای شانه یکسان و مساویند: «الناس سواء کأسنان المشط^{۱۰۴}»

2- در بعد اجراء: مجریان نخستین این قانون، انسان های وارسته و معصومند. در عصر غیبت نیز کارگزاران حکومت دینی کسانی هستند که انگیزه حفظ قانون و عمل به آن را دارند و آن انگیزه از همان اعتقاد و عبادت ایشان برمی خیزد و اگر بر اساس غفلت یا تغافل شخص دنیاطلبی در جامعه دینی درآمد و آخرت را با دنیا معامله کرد، مؤمنان متعهد چنین جامعه دینی او را خلع جا کرده و از قلمرو پیش کسوتان دینی طرد می نمایند.

3- نقش مردم در توسعه حقوقی: اسلام برای این که نظام الهی از هر گزندی محفوظ بماند مردم را نیز به عنوان ناظر ملی موظف کرده است و این گونه نیست که مردم فقط مشمول قانون باشند و دیگر هیچ سمتی نداشته باشند. اسلام مردم را ناظر حسن اجرای قانون دینی و الهی قرار داد و امر به معروف و نهی از منکر را بر

101 . عبدالله جوادی آملی، ولایت فقیه، ولایت فقه و عدالت، پیشین، صص 88 و 89

102 . اشاره به سوره مؤمنون / 37

103 . محمد باقر مجلسی، پیشین، ج 16، ص 326

104 . همان، ج 75، ص 251

همه واجب کرده است. لازم به تذکر است که قانون الهی، خود از منابع بسیار مهم حقوق و قانون گذاری در قوه مقننه است که اعمال نظارت بر رعایت موازین آن از سوی شورای نگهبان صورت می گیرد.

– مسأله صلح جهانی مقدمه توسعه حقوق بین الملل

از نظر ایشان صلح عادلانه جهانی است که منجر به نمود توسعه در تمام ابعاد آن بخصوص توسعه حقوق می شود: «هرگونه توسعه جهانی خواه تجارت یا سیاست یا امور دیگر در پرتو صلح عادلانه جهانی جلوه می کند و گرنه توسعه آن امور، محصولی جز فساد و ناامنی ندارد.»^{۱۰۵}

راه رسیدن به صلح جهانی جلوگیری از تعدی به حقوق دیگران و گسترش فساد جهانی است: «به منظور صلح جهانی پایدار [که مورد تأکید اسلام است] نه تنها نباید تن به تباهی ظلم داد و به آن مباحثات کرد، بلکه باید جلوی هرگونه تعدی را گرفت و گرنه فساد اولاً زمینه ضعف مراکز عبادی – فرهنگی را فراهم می کند و ثانیاً به گستره زمین و اهل آن می رسد.»^{۱۰۶}

از نظر ایشان راه تأمین صلح عادلانه به کیفیت بهره وری از علوم عقلی کامل شده توسط اسلام برمی گردد: «اسلام با تکمیل علوم عقلی، کیفیت بهره وری از آن ها را در تأمین صلح عادلانه جهانی به عهده دارد. عناصر محوری علوم عقلی مانند کلام، حکمت، عرفان و ... معرفت خدا و شناخت اسماء و صفات علیای او تشکیل می دهد و سهم مؤثر تقلین [قرآن و عترت] در طرح معارف، توسعه، تعلیل و تبیین آن، به طوری که از گزند اضلال، آسیب اغوا و خطر مغالطه مصون باشد...»^{۱۰۷}

105 . عبدالله جوادی آملی، انتظار بشر از دین، پیشین، ص 191

106 . همان، ص 180

107 . همان، ص 182

شاخصه های ذیل از جمع بندی مباحث توسعه سیاست گذاری های مدینه در عرصه قانون و حقوق ذکر

می شود:

1) تبیین و تحقیق برای رشد حقوق داخلی و بین المللی به واسطه «قوانین اسلامی» و از طریق «مسئولان دینی» در مدینه فاضله صورت می گیرد.

2) تساوی حقوق و رعایت قوانین برای همه اقشار مدینه فاضله ضروری است.

3) صلح جهانی پایدار (عادلانه) در قوانین مدینه فاضله مورد تأکید است.

4) صلح جهانی عادلانه به کیفیت بهره گیری از علوم عقلی و تکمیل آن توسط اسلام بر می گردد.

ه) جایگاه رهبری و مردم در توسعه سیاسی

1- امامت و ولایت

از عناصر اساسی توسعه سیاسی در مدینه فاضله رهبری می باشد که نقش و جایگاه او در توسعه تأثیرات مستقیم و اساسی دارد و لازمه نظام کمال یافته در اندیشه اسلام می باشد. ولایت که در اینجا معادل رهبری الهی می باشد به معنای «آمدن چیزی است در پی چیز دیگر بدون آن که فاصله ای بین این دو باشد و لازمه چنین مقامی نزدیکی این دو است.»^{۱۰۸}

در اندیشه اسلامی ولایت اقسامی دارد که عبارتند از:

1- ولایت تکوینی: سرپرستی موجودات جهان و تصرف عینی به آن ها را در بر می گیرد که در

این باره ولی واقعی همه اشیاء و اشخاص فقط ذات خدا است.^{۱۰۹}

108. عبدالله جوادی آملی، ولایت فقیه، ولایت فقه و عدالت، پیشین، ص 122

109. اشاره به سوره شوری / 9

2- ولایت به تشریح: سرپرستی جعل قانون و تشریح احکام و آن هم منحصر به خدا است.^{۱۱۰}

3- ولایت تشریحی: ولایت در محدوده تشریح و قانون که ولایت بر جامعه خردمندان و تصدی امور جامعه اسلامی در این قسم جای دارد.^{۱۱۱}

سلسله مراتب ولایت و رهبری جامعه مسلمین و مدینه فاضله را می توان از ولایت خداوند آغاز نمود. در واقع مبنای اصلی ولایت و حکومت در اسلام ریشه در آن دارد: «زیرا انسان از کسی اطاعت می کند که فیض هستی خود را از او دریافت کرده باشد و چون افراد عادی نه به انسان هستی بخشیده و نه در بقاء و دوام هستی او مؤثرند، بنابراین رأی هیچ کس برای دیگری لازم الاتباع نیست.^{۱۱۲}»

الف) رهبری الهی در عصر ظهور معصوم

افرادی هستند که از طرف خداوند متعال مأذون به سرپرستی جامعه اسلامی و نیز رهبری سیاسی و اجتماعی می باشند، از جمله انبیاء در مقام نبوت: «انبیاء کسانی هستند که با تحدی و اعجاز، رسالت آن ها از طرف خداوند اثبات شده و بر اتباع و پیروی از آن ها فرمان داده شده است: «و ما أرسلنا من رسول الا لیطاع بإذن الله؛ هیچ پیامبری نفرستادیم مگر این که به اذن خداوند مردم موظف به اطاعت و فرمانبرداری از او هستند.^{۱۱۳}»

با اتمام رسالت آخرین پیامبر، حضرت محمد (ص) ولایت و سرپرستی الهی در مدینه فاضله اسلامی به اذن خداوند در ولایت ائمه (ع) استمرار پیدا می کند: «چون رهبری امری ضروری است برای جوامع بشری

110 . اشاره به سوره یوسف / 67

111 . عبدالله جوادی آملی، پیشین.

112 . عبدالله جوادی آملی، ولایت فقیه، رهبری در اسلام، تهران: نشر فرهنگی رجاء، 1367، صص 28 و 29

113 . همان، ص 29؛ اشاره به سوره نساء / 64

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

تداوم رهبری الهی ضرورت دارد، زیرا گذشته از یک سلسله دستورات اجتماعی درون مرزی نظیر حدود و دیات و قصاص و تعزیرات و امثال آن یک سلسله دستورات اجتماعی برون مرزی مانند جهاد؛ دفاع و مانند آن نیز در دین وجود دارد که نشان دهنده آن است که دین نیازمند به یک قدرت اجرایی و یک سرپرستی و ولایت اجتماعی است.^{۱۱۴}»

این که امام منصوب از سوی خداوند است و مورد اختلاف شیعه و سنی، از نظر ایشان دلیل دارد: «زیرا کسی می تواند امام باشد که نه تنها در ایفای وظیفه امامت و اعلام و اخبار احکام الهی و تشریح و تبیین آن مرتکب خلاف، غفلت، سهو و نسیان نشود، بلکه در اعمال و وظایف فردی خود گرفتار خلاف نگردد... نه تنها دستش به گناه دراز نشود و فکر گناه و تصمیم آن در دل او خطور نکند بلکه فکر و اندیشه اش نیز از خطا و اشتباه مصون و محفوظ باشد، این همان مقام والای عصمت است...^{۱۱۵}» در نتیجه عمده ترین تفاوت رهبری الهی غیبت و ظهور در مقام عصمت ولایت است. مصون بودن از خطا و اشتباه در فکر و عمل و نکته دیگر در تفاوت این دو مبحث، علم لدنی امام است: «چنین کسی است که می تواند همه اسرار عالم را به تعلیم الهی بفهمد، آن چه را که در تعیین سعادت بشر نقش دارد درست درک کند. باطن اشیاء و اشخاص را به اذن خدا بنگرد و در این نگرش اشتباه نکند.^{۱۱۶}»

با این توصیف از دیدگاه ایشان رهبری الهی در عصر غیبت را نیز بررسی می نمایم.

ب) رهبری الهی در عصر غیبت

114 . همان، ص 30

115 . عبدالله جوادی آملی، عصاره خلفت، چ دوم، قم: اسراء، 1379، ص 26

116 . همان، ص 27

از نظر ایشان تمام اجزای فرهنگی، حقوقی، اقتصادی، سیاسی و نظامی ساختار حکومت اسلامی در عصر غیبت از اجزای ساختار ولایت فقیه و زیر مجموعه آن است که اجرای همه جانبه اسلامی و اداره جامعه اسلامی در گرو آن است: «حاکم اسلامی باید برای اجرای تمام احکام اسلامی حکومتی تشکیل دهد و در اجرای دستورات اسلام تراحم احکام را به وسیله تقدم اهم بر مهم رفع کند؛ اجرای قوانین جزایی و اقتصادی و سایر شؤون اسلام و جلوگیری از مفسدات و انحرافات جامعه از وظایف فقیه جامع الشرایط است که حاکم اسلامی برای اداره جامعه و اجرای همه جانبه اسلام باید مسؤولان جامعه را تعیین کند و مقررات لازم برای کشورداری را در محدوده قوانین ثابت اسلام وضع نماید. فرماندهان نظامی را نصب کند و برای حفظ جان و مال و نوامیس مردم و استقلال و آزادی جامعه اسلامی فرمان جنگ و صلح صادر نماید؛ کنترل روابط داخلی و خارجی اعم از مرزداران و مدافعان حکومت، نصب ائمه جمعه و جماعات (به نحو مباشرت یا تسبیب)؛ تعیین مسؤولان اقتصادی برای دریافت زکات و اموال ملی و صدها برنامه اجرایی و مقررات فرهنگی، حقوقی، اقتصادی، سیاسی و نظامی همگی از وظایف و مسؤولیت های مطلقه فقیه است که بدون چنین وظیفه ای اجرای کامل و همه جانبه اسلام و اداره مطلوب جامعه اسلامی آن گونه که مورد رضایت خداوند باشد امکان پذیر نیست.^{۱۱۷}»

در دوران غیبت امام عصر (عج) فقیه جامع شرایط در نقش و جایگاه ولایت فقیه در نظام اسلامی عهده دار امور جامعه می شود که سه شاخصه در او مبرز باشد: 1- اجتهاد مطلق 2- عدالت مطلق 3- قدرت مدیریت و استعداد رهبری. «ولی فقیه علاوه بر این که علم دین را درست می فهمد باید آن علم را خودش و در جامعه اسلامی به درستی اجرا نماید. به میل و هوس کاری نکند و ...^{۱۱۸}» علاوه بر آن «استعداد و توانایی رهبری و

117 . عبدالله جوادی آملی، ولایت فقیه، ولایت فقه و عدالت، پیشین، صص 248 و 249

118 . همان، ص 138

کشورداری ضروری فقیه است، یعنی اولاً بینش صحیح نسبت به امور سیاسی و اجتماعی داخل و خارج کشور داشته باشد و ترندهای دشمن را خوب بشناسد و ثانیاً از هنر مدیریت و لوازم آن برخوردار باشد.^{۱۱۹}»

با چنین شاخصه‌هایی مصداق ولی فقیه توسط مجلس خبرگان رهبری تشخیص داده می شود و نیز بر بقای این شاخصه‌ها در او نظارت می شود. ولایت فقیه در این صورت دارای شئون و اختیاراتی در نظام اسلامی خواهد بود که عبارتند از:

1- حفاظت: مهم ترین وظیفه سرپرست نظام اسلامی این است که جامعه مسلمین را بر اساس معارف اعتقادی و احکام عملی کتاب و سنت معصومین اداره کند. از این رو باید پیش از هر چیز به حفاظت و صیانت و دفاع از این دو وزنه وزین پردازد.

2- افتاء: اجتهاد مستمر فقیه با استمداد از منابع معتبر و اعتماد بر مبانی استوار و پذیرفته شده در اسلام.

3- ولاء: فقیه جامع شرایط در زمینه‌های مختلف اجتماعی چه در امور فرهنگی نظیر تعلیم و تربیت و تنظیم نظام آموزشی صالح، چه در امور اقتصادی مانند منابع طبیعی، جنگل‌ها، معادن و دریاها و ... چه در امور سیاسی داخلی و خارجی مانند روابط بین الملل؛ در زمینه‌های نظامی همانند دفاع در برابر مهاجمان و تجهیز نیروهای رزمی و در سایر امور لازم به تطبیق قوانین اسلام و اجرای آن مبادرت می ورزد.^{۱۲۰}

پس تشخیص و تطبیق قوانین اسلامی و تطبیق آن در مواجهه با مسائل و حوادث روز و اجرای آن‌ها همه در حیظه وظایف ولی فقیه در عصر غیبت محسوب می شود و در این گونه امور تفاوتی در ولایت معصوم در مدینه فاضله "امام عصر(عج)" و ولایت در حکومت اسلامی عصر غیبت وجود ندارد: «ولی فقیه همه

119 . همان، ص 139

120 . همان، صص 242-244

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

اختیارات پیامبر اکرم (ص) و امامان (ع) را در اداره جامعه دارا است، زیرا او در غیبت امام عصر (عج) متولی دین است و باید اسلام را در همه ابعاد و احکام گوناگون اجتماعی اش اجرا نماید.^{۱۲۱}»

تشخیص اهم از مهم، احکام حکومتی و مقید نبودن فقیه به حکم شرعی، از شاخصه های ولایت فقیه است که مورد نظر امام خمینی (ره) بود و ایشان نیز معتقدند: «ولی فقیه موظف است نظام اسلامی را برای اجرای احکام تشکیل دهد و برای این منظور اگر حکمی از احکام را مانع اصل نظام اسلامی و مضر به حال مسلمانان دانست موقتاً آن را تعطیل می نماید.^{۱۲۲}»

جایگاه و نقش رهبری الهی را در توسعه سیاسی در موارد ذیل می توان جمع بندی نمود:

- 1) رهبری الهی در مدینه فاضله نقش محوری دارد و تمام بخش ها زیرمجموعه و تابع آن هستند.
- 2) رهبری الهی در مدینه فاضله دارای مقام عصمت و علم لدنی است و در غیاب معصوم، ولایت فقیه جامع الشرایط عهده دار رهبری الهی است.

2- مردم

مردم در ساختار نظام اسلامی دارای شاخصه هایی هستند. وجود و تثبیت این ویژگی ها است که پیروزی و توفیق آن ها را در پی دارد و در واقع الگویی از پیروزی نهایی مکتب حق و حکومت جهانی می باشد: «همان گونه که مکتب حق به صورت قرآن کریم و سنت معصومین تبلور یافته و بر تمام مکاتب و قوانین جهان پیروز خواهد شد و حکومتش جهانی خواهد گشت، ملتی پیروز می گردد که اولاد در شناخت حق محقق

121 . همان، ص 248

122 . همان، ص 251

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

باشد و ثانيا در مقام عمل به حق متحقق باشد و جامه حق بر تن کند و ثالثا همانند دین خود دارای انسجام و اتحاد و هماهنگی باشد از اختلاف و نزاع و درگیری مصون باشد.^{۱۲۳}»

اما متحقق ساختن دین خداوند توسط مردم چگونه ایجاد می شود؟ «مردم با پذیرش دین اولاً و پذیرش ولایت حاکم اسلامی ثانيا دین خدا را در جامعه متحقق می سازند و چنین مردمی اگرچه اندک باشند خداوند نصر خود را به آنان می رساند و در جنگ با بیگانگان همه معادلات ریاضی و سیاسی و نظامی را بر هم می زند.^{۱۲۴}»

این جا است که قدرت و جایگاه مردم در نظام دین با تکیه بر پذیرش دین خدا، ولایت فقیه و تلاش برای تحقق دین خداوند بروز پیدا می کند و مورد تأکید واقع می شود.

اتحاد شاخصه دیگر مردم در ساختار نظام اسلامی و از علل مهم پیروزی آن ها است: «اتحاد از مهم ترین علل پیروزی است و مقصود از آن صرف گردهمایی صوری و حضور در صحنه نیست، بلکه گذشته از اجتماعات صوری و ظاهری لازم است دل ها به هم مرتبط و جان ها با یکدیگر منسجم باشند و این اتحاد وقتی دائمی و بی نقص خواهد بود که بر محور مادیات نباشد بلکه برای رضای خداوند و بر محور حق قرار گیرد.^{۱۲۵}»

نشانه اتحاد را نه تنها در حضور در صحنه و ... بلکه علاوه بر آن بایستی در تلاش بر محور حق و نه مادیات جستجو نمود و محوریت رضای خداوند در امور مربوط به ملت خودبخود موجب نزدیکی و اتحاد جان هایشان می شود.

123 . همان، ص 81

124 . همان، ص 82

125 . همان، ص 81

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

تفاوت اساسی این نظام اسلامی با دولت های مستبد در نقش مردم در تحقق آن است: «حکومت اسلامی هیچ گاه بدون خواست و اراده مردم متحقق نمی شود و تفاوت اساسی حکومت اسلامی با حکومت های جابر در همین است. ۱۲۶»

مردم در ساختار نظام اسلامی نقش ناظر ملی را ایفا می کنند. نظارت بر حسن اجرای قوانین دینی و امر به معروف و نهی از منکر: «اسلام برای این که نظام الهی از هر گزند محفوظ بماند مردم را نیز به عنوان ناظر ملی موظف کرده است و این گونه نیست که مردم فقط مشمول قانون باشند و دیگر هیچ سمتی نداشته باشند. اسلام مردم را ناظر حسن اجرای قوانین دینی و الهی قرار داده و امر به معروف و نهی از منکر را به همه واجب کرده است. ۱۲۷»

جایگاه اکثریت در نظام اسلامی با دموکراسی متفاوت است. در اولی کاشف حق است نه به وجودآورنده آن. پس اسلام مقدم بر رأی اکثریت است: «تفاوت اساسی اکثریت در نظام دموکراسی با اکثریت در نظام اسلامی در این است که در حکومت اسلامی حق و قانون پیش از اکثریت و مقدم بر آن است و اکثریت کاشف حق است نه مولد و بوجود آورنده آن ولی در نظام دموکراسی و غیردینی اکثریت پیش از حق و قانون و بوجود آورنده آن است. ۱۲۸»

در مجموع در مورد جایگاه و نقش مردم نیز به موارد زیر اشاره می کنیم:

- 1) اساساً مدینه فاضله با خواست مردم متحقق می شود.
- 2) رأی اکثریت کاشف حق است یعنی قانون الهی مقدم بر رأی اکثریت است.

126 . همان.

127 . همان، ص 89

128 . همان، ص 91

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

- 3) مردم موظف به شناخت حق و عمل به آن هستند ← هدف مدینه فاضله
- 4) مردم علاوه بر این که مشمول قوانین هستند ناظر بر حسن اجرای قوانین هم هستند.
- 5) مردم در مدینه فاضله متحد و منسجم هستند و اتحاد صوری (مشارکت در امور) با اتحاد جان ها (بر محوریت حق و رضای خداوند) عمق و توسعه می یابد.

و) اشاره ای به اهداف مدینه فاضله

ایشان در مبحث اهداف حکومت اسلامی که کامل ترین نوع آن تحت عنوان مدینه فاضله طرح و معرفی می شود، دو نوع اهداف اصلی و فرعی را مطرح می نمایند. اصلی ترین و مهم ترین هدف عبارتند از:

- 1- انسان ها را به سوی خلیفه الله شدن راهنمایی کردن و مقدمات سیر و سلوک آن ها را فراهم نمودن. 2-

کشور اسلامی را مدینه فاضله نمودن.

البته در میان این دو هدف هم یکی اصل و ریشه است و دیگری فرع به منزله روح برای جسم انسان: «تأمین مدینه فاضله نیز برای پرورش انسان هایی است که در جهت خلیفه الله شدن گام بر می دارند و اصالت در بین دو رکن یاد شده همانا از آن خلافت الهی است، زیرا بدن هر چند سالم باشد. پس از مدتی می میرد و می پوسد، اما روح همچنان زنده و پاینده است. همچنین مدینه فاضله هر چند از تمدن بالا برخوردار باشد پس از مدتی ویران می گردد ولی خلیفه الله که همان انسان کامل است از گزند هر گونه زوال مصون است. بنابراین مدینه فاضله به منزله بدن است و خلیفه الله به مثابه روح آن و همان گونه که بر اساس اصالت روح، بدن را روح سالم می سازد، بنابر اصالت، خلیفه الله، مدینه فاضله را انسان کامل تأسیس و تأمین می نماید.»^{۱۲۹}

با تحقق مدینه فاضله هدف اصلی خلیفه الله شدن است و برای نظام جمهوری اسلامی که الگوش مدینه فاضله است باز هدف اصلی خلیفه الله شدن و به تبع آن هدف حکومت اسلامی تشکیل مدینه فاضله خواهد بود و تلاش برای رسیدن به این هدف و تحقق آن ضروری است.

برای خلیفه شدن انسان و رسیدن به این هدف اساسی، فرد و جامعه خط مشی و سیاست خاصی را مد نظر دارند. ایشان از آن به «خط مشی نورانی شدن» تعبیر می نمایند: «هدف مهم تأسیس نظام اسلامی مبتنی بر وحی و نبوت همانا خلیفه شدن انسان است و در چنین جامعه ای خط مشی انسان بسیار روشن است و او با نور الهی که بهره وی گشته حرکت می کند و زندگی می نماید: «و جعلنا نورا یمشی به فی الناس»^{۱۳۰} اما این خط مشی که حاصل فضایل و کمالات خلیفه خدا است چگونه شناخته و قابل تمیز است؟ از آثار این خط در زندگی فردی و اجتماعی او: «سیره آموزنده انسان نورانی آن است که در عین رعایت ادب و پاسداری از حرمت انسانیت دیگران، هیچ انسانی را شایسته ستایش و پرستش نمی داند و نیز در عین زیبا دیدن نظام کیهانی و تحسین سراسر گیتی هیچ موجود سپهری و یا زمینی را شایسته تکریم عبادی ندانسته، برای آن قداست و پرستش قائل نیست.»^{۱۳۱}

شرک زدایی که انواع و مراتبی دارد به تمام معنی نمود اتخاذ خط مشی نورانی شدن است و در سیاست های اجتماعی توجه به این هدف و فرایند رسیدن به آن در الگوی مدینه فاضله لازم است. در این راستا انسان کامل اهداف فرعی را در سیره اجتماعی و فردی اش مد نظر دارد که از اهداف فرعی مدینه فاضله است مثل قسط و عدل: «... آنچه به عنوان قسط و عدل و نظایر آن به عنوان اهداف حکومت

130 . همان، ص 102؛ رک: سوره حدید / 28

131 . همان.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

اسلامی یاد می شود، اگرچه کمال به شمار می آید لیکن همه آن ها جزء فروع کمال اصلی اند، زیرا انسان متعالی که خلیفه خداست مصدر همه آن کمالات خواهد بود، چرا که خلافت خداوند مستلزم آن است که خلیفه وی مظهر همه آنچه که در تأمین سعادت ابد سهم است و در تدبیر "جوامع بشری" نقش سازنده دارد باشد.^{۱۳۲}»

می بینیم که از نظر ایشان اهداف فرعی متعدد و حاصل بروز کمالات خلیفه الله در حوزه «تدبیر جامعه بشری» یا بخصوص نظام سیاسی می باشد. با این حال ایشان در منابع دینی تأکید بیشتری را بر هدف فرعی اقامه قسط و عدل می یابند: «هدف عمومی همه پیام آوران و زمامداران حکومت اسلامی در طول تاریخ همان قسط و عدل جامعه شمرده شد.^{۱۳۳}»

غالب تحلیل گران و نظریه پردازان توسعه معترفند که «توسعه سیاسی انجام شدنی نیست مگر آن که در کنار آن ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی هم توسعه یابند.^{۱۳۴}» از این رو در فصلی که گذشت سعی شد مباحث لازم برای استقرار توسعه سیاسی از دیدگاه آیت الله جوادی آملی استخراج و ارائه شود.

132 . همان، ص 99

133 . همان، ص 104. در اینجا ایشان استناد به آیه 25 سوره حدید می نمایند.

134 . پرویز علوی، ارتباطات سیاسی (ارتباطات، توسعه و مشارکت سیاسی)، تهران: نشر علوم نوین، 1375، ص 17

- جمع بندی و پیش در آمدی بر فصول آتی

1) مدینه فاضله الگوی جامعی از توسعه سیاسی و سیاست گذاری های مربوط به آن می باشد که تأثیرات آن در تمام بخش های حیات اجتماعی انسان اعم از عرصه های سیاسی- حقوقی، سیاسی- فرهنگی، سیاسی- اقتصادی و ... ملموس می باشد. در واقع سیاست های رهبری در مدینه فاضله و سایر کارگزاران خود نوعی سیاست توسعه یافته و جهان شمول می باشد. لذا در بررسی دیدگاه آیت الله جوادی آملی سعی شده عرصه ای از سیاست گذاری های توسعه اسلامی نادیده گرفته نشود. خود ایشان هم ابعاد رشد و توسعه در مدینه فاضله را در جمع "سیاست گذاری های" فرهنگی، اقتصادی، صنعتی و حقوقی معرفی نموده اند.

در مدینه فاضله مهدوی هم، سیاست گذاری های توسعه و همچنین توسعه سیاسی با توجه به مفهوم سیاست در اسلام که در صفحات پیش بدان اشاره شده، ابعاد گسترده و فراگیری دارد و در حوزه های مختلف در اهداف، مبانی، ساختارها و کارویژه ها قابل بررسی است.

علاوه بر این در کنار طرح تئوری های دیگر نیاز بود که دیدگاه یک دانشمند و نظریه پرداز اسلامی ارائه شود تا مخاطب، خود، تفاوت انواع نظریه های توسعه سیاسی را در توجه به اصول و محتوای مباحث، نکته سنجی ها و جامع نگری ها ملاحظه و قضاوت نماید.

2) این پژوهش در فصول آتی چهار مسأله مربوط به توسعه سیاسی را از میان دیدگاه آیت الله

جوادی آملی و تئوری های مطرح شده دیگر اتخاذ کرده، بررسی می نماید، به چند دلیل:

الف) دیدگاه اسلام - نه مدینه فاضله مهدوی به طور خاص - درباره این چهار گزینه یعنی مشروعیت،

مشارکت، نظارت و رقابت سیاسی - با توجه به ایراد مسائل و شبهاتی در این باره - کمتر بررسی شده است.

حال آن که از مسائل روز و مشترک بین جهان اسلام و غرب است و پاسخ جهان اسلام می تواند کامل تر،

دقیق تر و کاربردی تر از پاسخ های داده شده جهان غرب به آن باشد. آیا این گزینه ها در مدینه فاضله

مهدوی به عنوان شاخصه های توسعه سیاسی مطرح است؟ بر چه استدلالی و چه حدود و ثغوری؟

آیا در همین راستا مدینه فاضله مهدوی طرحی نو و کارآمدتر ندارد؟

ب) امروز شاهد منابع متعددی هستیم که غالباً شاخصه های توسعه سیاسی در نظام های غربی را از

جمله مشارکت سیاسی - یا فراتر از آن دموکراسی - احزاب و ... بدون توجه یا تأکید بر تمایز کارویژه ها و

اهداف هر کدام به طور جداگانه، به استناد آیاتی چون شوری و امر به معروف و نهی از منکر و ... مورد

پذیرش قرار می دهند و از طرف دیگر مخالفان بدون کار تحقیقی مستقل و استفاده از استدلال های مناسب

درباره هر کدام به طور جداگانه، کلیت آن ها را مورد تردید و نفی قرار می دهند. لذا به نظر رسید که تجزیه

و تحلیل گزینه های مذکور، بتواند به سؤالات متعددی در این باره جواب دهد.

3) ضمن آن که متذکر می شویم انتخاب و بررسی این چهار گزینه معروف در توسعه سیاسی به این

معنا نیست که شاخصه های توسعه سیاسی بدون هیچ تغییر و اصلاحی این موارد بوده یا در این ها خلاصه می

شود. برای پرهیز از این برداشت، طرح کلی و فراگیری از توسعه سیاسی و ابعاد آن را در چارچوب تحلیلی از

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

دیدگاه آیت الله جوادی آملی، مد نظر و توجه مخاطب قرار دادیم و بی تردید در مدینه فاضله مهدوی شاخصه های توسعه یافتگی را می توان در ابعاد و موارد متعددی جستجو و بررسی نمود و این که موضوع این پژوهش بررسی ظرفیت الگودهی است نه بررسی شاخصه های توسعه سیاسی و لذا به بررسی ظرفیت الگودهی در برخی گزینه ها پرداخته شد. ان شاء الله پژوهش های بعدی محققان بتواند مکمل این مبحث باشد و به یاری خداوند هر کدام بعدی از توسعه یافتگی فکر سیاسی، رفتار سیاسی و اخلاق سیاسی را در مدینه فاضله مهدوی بررسی و ترسیم نمایند.

این پژوهش در فصل های آتی بخشی کوچک از مباحث توسعه سیاسی در مدینه فاضله مهدوی را در خصوص چهار موضوع مشروعیت، مشارکت، رقابت و نظارت سیاسی مورد بررسی قرار می دهد.